

ՌԱԵՀ-ի զեկույցը Հայաստանի վերաբերյալ

(Մշտադիտարկման վեցերորդ փուլ)

Ընդունվել է 2023 թ.-ի մարտի 29-ին
Հրապարակվել է 2023 թ.-ի հունիսի 21-սը

Քննդրում ենք հաշվի առնել, որ սույն փաստաթուղթը թարգմանություն է: Որոշակի վիճահարույց հարցերի դեպքում հղումը պետք է արվի փաստաթղթի բնագրային անգլերեն և ֆրանսերեն տարբերակների վրա:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽԱԲԱՆ	4
ԱՍՓՈՓԱԳԻՐ	6
ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՀԱՆՁՆԱՐԱՐԱԿԱՆՆԵՐ	9
I. ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ՀԱՎԱՍՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՀԱՍՄԱՆԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆ	9
A. ՀԱՎԱՍՏԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐ.....	9
B. ՆԵՐԱՌԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆ	11
C. ԱՊՕՐԻՆԻ ՄԻԳՐԱՆՏՆԵՐ	13
D. ԼԳԲՏԻ ԱՆՁԱՆՑ ՀԱՎԱՍՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆ	14
II. ԱՏԵԼՈՒԹՅԱՆ ԽՈՍՔ ԵՎ ԱՏԵԼՈՒԹՅԱՆ ՇԱՐԺԱՌԻԹՈՎ ԲՈՆՈՒԹՅՈՒՆ... 18	18
A. ԱՏԵԼՈՒԹՅԱՆ ԽՈՍՔ.....	18
B. ԱՏԵԼՈՒԹՅԱՆ ՇԱՐԺԱՌԻԹՈՎ ԲՈՆՈՒԹՅՈՒՆ	27
III. ԻՆՏԵԳՐՈՒՄ ԵՎ ՆԵՐԱՌՈՒՄ..... 28	28
A. ՄԻԳՐԱՆՏՆԵՐ	29
B. ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԷԹՆԻԿ, ԿՐՈՆԱԿԱՆ և ԼԵԶՎԱԿԱՆ ՓՈՔՐԱՄԱՍՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	34
ՄԻՋԱՆԿՅԱԼ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆՁՆԱՐԱՐԱԿԱՆՆԵՐ	37
ՀԱՆՁՆԱՐԱՐԱԿԱՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ	38
ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ.....	42
ՀԱՎԵԼՎԱԾ. ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿԵՏԸ.....	46

Ռասիզմի և անհանդուրժողականության դեմ եվրոպական հանձնաժողովը (ՌԱԵՀ), որը հիմնադրվել է Եվրոպայի խորհրդի կողմից, մարդու իրավունքների մշտադիտարկման անկախ մարմին է՝ մասնագիտացած ռասիզմի, խտրականության («ռասայի», էթնիկ/ազգային պատկանելության, մաշկի գույնի, քաղաքացիության, կրոնի, լեզվի, սեռական կողմնորոշման և գենդերային ինքնության հիմքով), այլատյացության, հակահրեականության և անհանդուրժողականության հետ կապված հարցերում: Այն կազմված է անկախ և անկողմնակալ անդամներից, որոնք առաջադրվում են իրենց բարոյական հեղինակության և ռասիզմի, ռասայական խտրականության, այլատյացության, հակահրեականության և անհանդուրժողականության դեմ մղած հանրությանը հայտնի գործունեության համար:

Իր լիազորությունների շրջանակում ՌԱԵՀ-ն իրականացնում է երկրների մշտադիտարկման աշխատանք՝ Եվրոպայի խորհրդի անդամ երկրներից յուրաքանչյուրում ռասիզմի և անհանդուրժողականության հարցերի հետ կապված իրավիճակը վերլուծելու նպատակով, և ներկայացնում է խորհուրդներ և առաջարկներ՝ բացահայտված խնդիրների կարգավորման առնչությամբ:

ՌԱԵՀ-ի կողմից երկրների մշտադիտարկումը բոլոր անդամ պետությունների համար իրականացվում է հավասար հիմունքներով: Աշխատանքը կատարվում է հնգամյա փուլերով: Առաջին փուլի զեկույցներն ավարտին են հասցվել 1998 թ.-ի վերջին, երկրորդ փուլինը՝ 2002 թ.-ին, երրորդ փուլինը՝ 2007 թ.-ին, չորրորդ փուլինը՝ 2014 թ.-ի սկզբին, իսկ հինգերորդ փուլինը՝ 2019 թ.-ի վերջին: Վեցերորդ փուլի զեկույցների ներկայացման աշխատանքները սկսվել են 2018 թ.-ի վերջին:

Զեկույցների պատրաստման աշխատանքային մեթոդները ներառում են փաստացի վերլուծություն, այցելություն համապատասխան երկիր և այնուհետև գաղտնի երկխոսություն ներպետական իշխանությունների հետ:

ՌԱԵՀ-ի զեկույցները հարցումների կամ վկայության ցուցմունքների արդյունք չեն: Դրանք վերլուծություններ են, որոնք հիմնված են բազմազան աղբյուրներից հավաքված մեծաքանակ տեղեկությունների վրա: Փաստացի ուսումնասիրությունները հիմնված են մեծաթիվ ազգային և միջազգային գրավոր աղբյուրների վրա: Տեղում իրականացվող այցը հնարավորություն է ընձեռում անմիջականորեն հանդիպել շահագրգիռ կողմերի հետ (կառավարական և ոչ կառավարական)՝ մանրամասն տեղեկություններ հավաքելու նպատակով: Ներպետական իշխանությունների հետ գաղտնի երկխոսության գործընթացը նրանց հնարավորություն է ընձեռում, եթե նրանք անհրաժեշտ են գտնում, մեկնաբանություններ ներկայացնել նախնական զեկույցի վերաբերյալ՝ զեկույցում տեղ գտած հնարավոր փաստական սխալներն ուղղելու համար: Երկխոսության ավարտին ներպետական իշխանությունները ցանկության դեպքում կարող են պահանջել, որպեսզի իրենց տեսակետները կցվեն ՌԱԵՀ-ի վերջնական զեկույցին:

Երկրների վեցերորդ փուլի զեկույցները կենտրոնացած են բոլոր անդամ պետությունների համար ընդհանուր երեք թեմաների վրա՝ (1) Արդյունավետ հավասարություն և իրավունքների հասանելիություն, (2) Ատելության խոսք և ատելության շարժառիթով բռնություն, (3) Ինտեգրում և ներառում, ինչպես նաև դրանցից յուրաքանչյուրին բնորոշ մի շարք հարցեր:

Կրկին առաջնահերթային իրագործում է պահանջվում երկու առանձնահատուկ հանձնարարականների համար, որոնք ընտրվել են վեցերորդ փուլի նոր զեկույցում

արված հանձնարարականների թվից: Սույն զեկույցի հրապարակումից ոչ ուշ, քան երկու տարի անց ՌԱԵՀ-ը կիրականացնի այս երկու առանձնահատուկ հանձնարարականներին վերաբերող միջանկյալ ուսումնասիրությունների գործընթաց:

Սույն զեկույցը ՌԱԵՀ-ի կողմից կազմվել է իր սեփական և լիակատար պատասխանատվությամբ: Եթե այլ բան նշված չէ, այն արտացոլում է մինչև 2022 թ.-ի դեկտեմբերի 8-ի իրադրությունը. այս ժամկետին հաջորդող որևէ զարգացում չի ներառվում ստորև բերվող վերլուծության մեջ, ուստի և հաշվի չի առնվում ՌԱԵՀ-ի արած եզրակացություններում ու առաջարկներում:

2016 թ.-ի հունիսի 28-ին Հայաստանի վերաբերյալ ՌԱԵՀ-ի հինգերորդ գեկույցից հետո առաջընթաց է գրանցվել և մի շարք ոլորտներում լավ գործելակերպ է մշակվել:

Ներառական կրթության ոլորտում իշխանությունները հրատապ միջոցներ են ձեռնարկել՝ ապահովելու ցածր եկամուտ ունեցող ընտանիքներից դպրոցականների 80 տոկոսի համար շարունակական կրթությունն գյուղական վայրերում, որտեղ Քովիդ-19 համավարակի պատճառով կրթօջախների փակման հետևանքով տուժել էր տարրական և միջնակարգ կրթությունը:

Կրթության ոլորտում իրականացվում են բարեփոխումներ: Այդ բարեփոխումները նախատեսում են, ի թիվս այլնի, դպրոցների բացում կամ վերանորոգում, ուսուցիչների համար լրացուցիչ վերապատրաստում և հանրակրթության նոր չափորոշիչների ընդունում:

Իշխանությունների և քաղաքացիական հասարակական կազմակերպությունների կողմից ձեռնարկվել են միջոցներ ատելության խոսքի և ատելության հիմքով հանցագործությունների վերաբերյալ համապատասխան մասնագետների վերապատրաստման ուղղությամբ, մասնավորապես՝ Մարդու իրավունքների ոլորտում 2020-2022 թթ.-ի գործողությունների ազգային ծրագրի իրագրության բարձրացման բաղադրիչի շրջանակներում:

2021/2022 թթ.-ին ուսուցանողական աշխատակիցների, քննիչների, դատախազների և դատավորների համար կազմակերպվել են խտրականության և ռասիզմի դեմ պայքարի վերաբերյալ դասընթացներ:

ՌԱԵՀ-ը նաև գոհունակությամբ նշել է, որ 2022 թ.-ի հուլիսին ուժի մեջ մտած նոր Քրեական օրենսգրքում և

Քրեական դատավարության օրենսգրքում հաշվի են առնվել Եվրոպայի խորհրդի տրամադրած փորձագիտական կարծիքները, և որ ծանր վիրավորանքի վերաբերյալ վիճահարույց դրույթը հանվել է: Նաև նոր քրեական օրենսդրության մեջ ներառված են խտրականության և ատելության հիմքով հանցագործությունների դեմ պայքարին ուղղված դրույթներ՝ պաշտպանվող հիմքերի բաց ցանկով, այդ թվում՝ «ռասան», մաշկի գույնը, էթնիկ փոքրամասնության պատկանելությունը, կրոնը և «անձնական ու սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքները»:

Ինչ վերաբերում է միգրանտներին, մշակվել է անվճար բջջային հավելված (MigApp)՝ տվյալ երկրի միգրացիոն ծառայությունների և համապատասխան այլ տեղեկություններ ստանալու հարցում նրանց օգնելու նպատակով: Հատուկ միջոցներ են ձեռնարկվել՝ միգրանտ երեխաների ինտեգրումը դպրոցական համակարգում ապահովելու համար: Բացի այդ, 2022 թ.-ի հունվարին աշխատանքի թույլտվության համար դիմումների գրանցման նոր էլեկտրոնային հարթակի մեկնարկը էապես պարզեցրել է միգրանտների համար աշխատանքի հասանելիությունը:

Բացի այդ, ՌԱԵՀ-ը գոհունակությամբ նշում է, որ էթնիկ և կրոնական փոքրամասնությունների ներկայացուցիչները հիմնականում չեն բախվել խոչընդոտների՝ հանրային կյանքում իրենց մասնակցության և այլ խբերի հետ իրենց փոխհարաբերությունների առնչությամբ:

ՌԱԵՀ-ը ողջունում է այս դրական զարգացումները: Այդուհանդերձ, չնայած ձեռքերված առաջընթացին,

որոշ հարցեր շարունակում են մտահոգության տեղիք տալ:

Թեև Մարդու իրավունքների պաշտպանի ինստիտուտը շարունակում է լայնորեն վստահություն և հարգանք վայելել, այն չունի լիարժեք հավասարության մանդատ և գրեթե չի ստանում ՌԱԵՀ-ին առնչվող ոլորտներում խտրականության վերաբերյալ որևէ բողոք՝ հիմնականում խտրականության դեմ համապարփակ իրավական դրույթների բացակայության պատճառով:

Կրթության ոլորտում բացակայում է սովորողների և դպրոցների անձնակազմի շրջանում հավասարության հարցերի շուրջ իրազեկվածությունը, ինչը կարող է խոչընդոտել բուլինգի դեմ ուղղված ցանկացած գործունեություն: Չկա նաև խտրականության և բուլինգի դեմ պայքարի հատուկ համակարգ, մասնավորապես՝ ԼԳԲՏԻ ուսանողների նկատմամբ:

Ինչ վերաբերում է ատելության խոսքի դեմ ուղղված գործողություններին, իշխանությունները որևէ նախաձեռնությամբ հանդես չեն եկել կամ աջակցություն չեն ցուցաբերել հակընդդեմ կամ այլընտրանքային խոսքի միջոցով ատելության խոսքը թույլ չտալու ուղղությամբ:

Բացի այդ, ՋԼՄ-ների էթիկայի դիտորդական մարմինը կամ ներքին ինքնակարգավորման մեխանիզմները հնարավորություն չունեն կայացնելու պարտադիր որոշումներ կամ արդյունավետորեն կիրառել պատժամիջոցներ, եթե հեռարձակողը խախտում է էթիկական չափանիշները: Հատկապես մտահոգիչ է նաև այն, որ գոյություն ունեցող ինքնակարգավորման կանոնները, էթիկայի կանոնագրքերն ու մշտադիտարկման մեխանիզմները չեն ներառում առցանց ատելության խոսքը:

Դեռևս թերացումներ կան ապաստան ստանալու դիմումների բավարարման հետ կապված, այդ թվում՝ այն անձանց համար, որոնք իրենց ծագման երկիր կամ ոչ ապահով երրորդ երկիր վերադառնալու դեպքում կարող են ենթարկվել վատ վերաբերմունքի իրենց սեռական կողմնորոշման կամ գենդերային ինքնության պատճառով:

Սույն զեկույցում ՌԱԵՀ-ը իշխանություններին առաջարկում է հետագա քայլեր ձեռնարկել մի շարք ոլորտներում, և տրվում են մի շարք հանձնարարականներ, որոնք ներառում են հետևյալը:

ՌԱԵՀ-ն առաջարկում է օրենքով լիարժեք հավասարության մանդատ տրամադրել Մարդու իրավունքների պաշտպանին և «Իրավահավասարության մասին» օրենքի նախագծում ներառել ՌԱԵՀ-ին առնչվող խտրականության բոլոր հիմքերը և նախատեսել արդյունավետ, համարժեք ու տարհամոզիչ պատժամիջոցներ խտրականության դեպքերի համար: Իշխանությունները պետք է քայլեր ձեռնարկեն՝ երաշխավորելու այդ օրենքի ընդունումը ողջամիտ ժամկետներում:

ՌԱԵՀ-ն առաջարկում է ստեղծել արդյունավետ դպրոցական քաղաքականություն և մեխանիզմներ՝ բուլինգի կանխարգելման, մշտադիտարկման և դրան արձագանքման նպատակով, մասնավորապես՝ ԼԳԲՏԻ-ֆոբիկ միջադեպերի հետ կապված, աջակերտների, ուսանողների, ուսուցիչների և ծնողների համար ուղեցույցների մշակման միջոցով:

ՌԱԵՀ-ն առաջարկում է իշխանություններին ներգրավվել հասարակության շրջանում բազմազանության և հանդուրժողականության կարևորության մասին իրազեկության բարձրացմանն ուղղված միջոցառումներում՝ աջակցելով

կոնկրետ գործողությունների՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի և հասարակության տարբեր շերտերից, այդ թվում՝ էթնիկ, կրոնական և սեռական փոքրամասնություններ ներկայացնող քաղաքացիական հասարակության համապատասխան ներկայացուցիչների հետ համագործակցությամբ՝ ռասիստական և LԳԲՏԻ-ֆոբիկ ատելության խոսքի, ատելության շարժառիթով բռնության և խտրականության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի նպատակով*:

ՌԱԵՀ-ն առաջարկում է իշխանություններին համապատասխան քայլեր ձեռնարկել համացանցում ատելության խոսքի կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի ուղղությամբ, մասնավորապես՝ i) սահմանել և սահմանազատել համացանցում ատելության խոսքի դեմ պայքարում պետական և ոչ պետական դերակատարների պարտականություններն ու պատասխանատվությունները, ii) ստեղծել հստակ կանոններ և ընթացակարգեր համացանցում ատելության խոսքի գնահատման և հետաքննման ոլորտում այդ դերակատարների հետ և նրանց միջև արդյունավետ համագործակցության համար, iii) ապահովել, որ առցանց հարթակներից ատելության խոսքի հեռացման ընթացակարգերն ու պայմանները, ինչպես նաև ինտերնետային միջնորդների վրա դրված համապատասխան պարտականություններն ու պատասխանատվության կանոնները լինեն թափանցիկ, հստակ և կանխատեսելի, և որ այդ ընթացակարգերն իրականացվեն պատշաճ իրավական ընթացակարգով, iv) վճռականորեն խրախուսել և սատարել վերապատրաստման դասընթացների կազմակերպումը

լրատվության ոլորտի մասնագետների և լրագրողների համար՝ չխոչընդոտելով լրատվամիջոցների անկախությանը, թե ինչպես բացահայտել, լուսաբանել ատելության խոսքը և արձագանքել դրան, ինչպես նաև ինչպես խուսափել դրա օգտագործումից և տարածումից:

ՌԱԵՀ-ն առաջարկում է իշխանություններին ընդունել Ինտեգրման ռազմավարություն, որը կուղեկցվի համապատասխան ֆինանսական միջոցներով և կարողությունների զարգացման միջոցառումներով, որոնք կապահովեն փախստականների, ապաստան հայցողների և միգրանտների, ինչպես նաև նման իրավիճակներում հայտնված ցանկացած այլ անձանց կամ անձանց խմբերի համար աջակցության կոնկրետ գործողությունների արդյունավետ իրականացում՝ ներառյալ, ի թիվս այլնի, լեզվի և քաղաքացիական կողմնորոշման դասընթացներ*:

* Այս հանձնարարականը ենթակա է ՌԱԵՀ-ի կողմից միջանկյալ ուսումնասիրության սույն զեկույցի հրապարակումից ոչ ուշ, քան երկու տարի անց:

I. ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ՀԱՎԱՍԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՀԱՍՍՆԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆ

A. Հավասարության մարմիններ¹

1. Հայաստանը դեռևս չի ստեղծել հավասարության լիարժեք մարմին, որը կգրադվի ՌԱԵՀ-ի մանդատի ներքո դասվող ոլորտներում խտրականության հարցերով՝ համաձայն Ռասիզմի, և անհանդուրժողականության դեմ ազգային մակարդակով պայքարի հավասարության մարմինների մասին Ընդհանուր քաղաքականության թիվ 2 հանձնարարականի: «Իրավահավասարության ապահովման մասին» օրենքի նախագիծը (այսուհետ՝ «Իրավահավասարության մասին» օրենքի նախագիծ), որը նաև միտված է հավասարության մարմնի ստեղծմանը և որը մի քանի անգամ փոփոխության է ենթարկվել, ՌԱԵՀ-ի այցի ընթացքում դեռևս չէր ընդունվել Խորհրդարանի կողմից և դեռ պարունակում էր մի շարք թերություններ (տե՛ս կետ 23): Իշխանությունները հաստատել են, որ Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարության շրջանակներում «Հավասարության մասին» օրենքի նախագծի ընդունումը մնում է առաջնահերթություն, նույնիսկ եթե օրենսդրական գործընթացին խանգարում են քաղաքական բնույթի տարբեր խոչընդոտներ: Մինչև օրենքի նախագծի ընդունումը հավասարության մարմնի գործառույթը հանրային հատվածի մասով փաստացի իրականացնում է Մարդու իրավունքների պաշտպանը:
2. Սահմանադրությունը և «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» սահմանադրական օրենքը (այսուհետ՝ «ՄԻՊ օրենք») նախատեսում են, որ Պաշտպանը անկախ պաշտոնատար անձ է, որն առաջնորդվում է միայն Սահմանադրությամբ, ՄԻՊ օրենքով և համապատասխան միջազգային պայմանագրերով²: Պաշտպանին նշանակում է Ազգային ժողովը Հանրապետության Նախագահի կողմից առաջադրված թեկնածուների ցուցակից՝ վեց տարի ժամկետով և մեկ անգամ երկարացման հնարավորությամբ³: Չնայած 2020 թ.-ի հունվարին իրականացված բարեփոխումներին, որոնց արդյունքում ՄԻՊ ինստիտուտը անցավ քաղաքացիական ծառայության ենթակայության ներքո⁴, ի վերջո ընդունված փոփոխությունները չխաթարեցին ինստիտուտի անկախությունը⁵: Պաշտպանը նշել է աշխատակազմի և բյուջեի ակնկալվող ավելացման մասին, ինչը թույլ կտա ապահովել ավելի լավ տարածքային ծածկույթ, և հաստատել է, որ

¹ «Ազգային մասնագիտացված մարմիններ» եզրը փոխարինվել է «հավասարության մարմիններ» եզրով 2018 թ.-ի փետրվարի 27-ին հրատարակված Ընդհանուր քաղաքականության թիվ 2 հանձնարարականի վերանայված տարբերակում:

² 2015 թ.-ի Սահմանադրության 191-րդ հոդվածի 1-ին կետով սահմանվում է, որ «Մարդու իրավունքների պաշտպան անկախ պաշտոնատար անձ է, որը հետևում է պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց, իսկ «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» օրենքով սահմանված դեպքերում՝ նաև կազմակերպությունների կողմից մարդու իրավունքների և ազատությունների պահպանմանը»: Բացի այդ, ՄԻՊ օրենքի 5-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Պաշտպանն իր լիազորություններն իրականացնելիս անկախ է, առաջնորդվում է միայն Սահմանադրությամբ, սույն օրենքով և Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով»:

³ Տե՛ս [Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին սահմանադրական օրենք](#):

⁴ Եվրոպայի խորհուրդ (2021 թ.-ի հոկտեմբերի 15-16), Վենետիկի հանձնաժողով, Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմին վերաբերող օրենսդրության մասին կարծիք, ընդունված Վենետիկի հանձնաժողովի կողմից իր 128-րդ լիազումար նիստում, [Doc. CDL-AD\(2021\)035-e Armenia. Տե՛ս, մասնավորապես, կետեր 56-57](#):

⁵ 2022 թ.-ի հուլիսի 13-ի դրությամբ ինստիտուտը շարունակում է հավատարմագրված լինել «A» կարգավիճակով Մարդու իրավունքների ազգային ինստիտուտների գլոբալ դաշինքի (GANHRI) կողմից և համարվում է լիովին համապատասխան ՄԱԿ-ի ազգային ինստիտուտների կարգավիճակին վերաբերող սկզբունքներին (Փարիզյան սկզբունքներ):

կառավարության կողմից որևէ վերահսկողություն չի կիրառվում ինստիտուտի բյուջեի օգտագործման և աշխատանքային նկարագրերի ու գործունեության սահմանման նկատմամբ: ՌԱԵՀ-ը գոհունակությամբ է նշում, որ չնայած Պաշտպանի մանդատի սահմանափակումներին, այս ինստիտուտը շարունակում է լայնորեն վստահություն և հարգանք վայելել:

3. Պաշտպանը կանոնավոր կերպով աշխատում է քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների հետ և կարող է իրականացնել հանրային իրազեկման քարոզարշավներ: ՌԱԵՀ-ը խրախուսում է իշխանություններին ուժեղացնել իրենց աջակցությունը Պաշտպանի կողմից ցանկացած հանրային իրազեկման նախաձեռնությանը՝ ուղղված հավասարության, բազմազանության և ներառման խթանմանը Հայաստանի հասարակության շրջանում:
4. Պաշտպանը նաև կարող է ստանալ անհատական բողոքներ, իրականացնել հարցումներ և տեղեկություններ հայցել իշխանություններից⁶: ՌԱԵՀ-ը գոհունակությամբ է տեղեկացել, որ իշխանությունները, ընդհանուր առմամբ, պահպանում են պատասխանելու ժամկետները, և որ Պաշտպանը չի բխվել իշխանությունների հետ համագործակցության խնդրին:
5. Երբ հարցման արդյունքում բացահայտվում է մարդու իրավունքների խախտում, Պաշտպանը կարող է իշխանությունները խնդրել վերացնել այն ողջամիտ ժամկետում և նշել ձեռնարկվելիք պաշտպանության միջոցները, ինչպես նաև այն կարգապահական քայլերը, որոնք կարող են կիրառվել ներգրավված պատասխանատու պաշտոնատար անձի (անձանց) նկատմամբ: Թեև նրա որոշումները պարտադիր ուժ չունեն, Պաշտպանը կարող է բարձրացնել դրանք չկատարելու հարցը հրապարակային հայտարարություններում, Ազգային Ժողովի առջև, միջազգային կազմակերպություններին ներկայացվող զեկույցներում, կամ դատական վարույթ նախաձեռնել՝ ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն անվավեր ճանաչելու այն իրավական ակտերը, որոնք, ինչպես պարզվել է, խախտել են մարդու իրավունքները: Բացի այդ, Պաշտպանը կարող է դիմել Սահմանադրական դատարան կամ հանդես գալ այնտեղ որպես *amicus curiae* ընթացիկ գործերով⁷: Այդուամենայնիվ, Պաշտպանն իրավունք չունի հանդես գալ որպես տուժողի օրինական ներկայացուցիչ:
6. Պաշտպանը գրեթե չի ստանում ՌԱԵՀ-ին առնչվող ոլորտներում խտրականության վերաբերյալ որևէ բողոք՝ հիմնականում խտրականության դեմ համապարփակ իրավական դրույթների բացակայության պատճառով:
7. ՌԱԵՀ-ն առաջարկում է օրենքով լիարժեք հավասարության մանդատ տրամադրել Մարդու իրավունքների պաշտպանին և հատկացնել նրան բավարար մարդկային և ֆինանսական ռեսուրսներ՝ այդ մանդատի իրականացման համար: Որպես այլընտրանք՝ օրենքով պետք է ստեղծվեն առանձին հավասարության մարմին կամ մարմիններ: Երկու դեպքում էլ իշխանությունները պետք է պատշաճ կերպով հաշվի առնեն հավասարության մարմինների մասին Ընդհանուր քաղաքականության թիվ 2 հանձնարարականը:

⁶ Իշխանությունները պետք է տրամադրեն անհրաժեշտ տեղեկատվություն և փաստաթղթեր Պաշտպանի հարցումը ստանալուց հետո ոչ ուշ, քան 30 օրվա ընթացքում, եթե ավելի վաղ ժամկետ սահմանված չէ: Տե՛ս նաև ՌԱԵՀ(2016), կետ 19: Պաշտպանի պահանջած նյութերը, փաստաթղթերը, տեղեկությունները կամ պարզաբանումները սույն օրենքով սահմանված ժամկետներում չտրամադրելը առաջացնում է վարչական պատասխանատվություն (ՄԻՊ օրենքի 10-րդ հոդվածի 3-րդ մաս): Բացի այդ, անարդյունավետ համագործակցության դեպքերը կարող են ներկայացվել Ազգային ժողովի քննարկման:

⁷ Արա Ղազարյան, հունիս, 2019 թ., Հայաստանում խտրականության դեմ ազգային մեխանիզմների գնահատման ելակետային ուսումնասիրություն:

8. ՌԱԵՀ-ն այս կապակցությամբ առաջարկում է իշխանություններին երաշխավորել, որ «Իրավահավասարության մասին» օրենքի նախագիծը ներառի ՌԱԵՀ-ին առնչվող խտրականության բոլոր հիմքերը, ապահովի արդյունավետ, համարժեք ու տարհամոզիչ պատժամիջոցներ խտրականության դեպքերի համար և ընդունվի ողջամիտ ժամկետներում: Այս համատեքստում պետք է պատշաճ կերպով հաշվի առնել նաև ՌԱԵՀ-ի Ընդհանուր քաղաքականության թիվ 7 հանձնարարականը ռասիզմի և ռասայական խտրականության դեմ ազգային օրենսդրության պայքարի մասին, ինչպես նաև սեռական կողմնորոշման, գենդերային ինքնության և սեռական առանձնահատկությունների հիմքով խտրականության դեմ պայքարին ուղղված օրենսդրության վերաբերյալ ՌԱԵՀ-ի այլ չափորոշիչները: Անհրաժեշտության դեպքում պետք է դիմել Եվրոպայի խորհրդի աջակցությանը:

B. Ներառական կրթություն

9. Ձեկույցի այս հատվածը վերաբերում է այն քաղաքականությանը, որն ուղղված է ներառական կրթության միջոցով բացառման և մարգինալացման դեմ պայքարին, ինչպես նաև բազմազանությունը հարգող հասարակության ձևավորմանը (դպրոցական կրթության մեջ և դրա միջոցով ռասիզմի և ռասայական խտրականության դեմ պայքարի մասին ՌԱԵՀ-ի թիվ 10 ԸՔՀ-ի II և III բաժիններ): Միգրանտների (այդ թվում ազգային սահմաններից դուրս տեղահանված անձանց) և էթնիկ փոքրամասնությունների խմբերի կրթությանը վերաբերող հատուկ միջոցների հետ կապված՝ հղում պետք է արվի III գլխին:
10. Հայաստանի օրենսդրությունը երաշխավորում է բոլորի կրթության իրավունքը՝ առանց խտրականության⁸: Գործնականում արձանագրվել են այս իրավունքից արդյունավետ օգտվելու հետ կապված որոշ անհավասարություններ՝ կախված աշակերտների և ուսանողների սոցիալ-տնտեսական կարգավիճակից և բնակության վայրից: Քովիդ-19 համավարակի պատճառով դպրոցների փակման հետևանքով հատկապես տուժել են գյուղական վայրերում բնակվող ցածր եկամուտ ունեցող ընտանիքների երեխաները: Այդուհանդերձ, իշխանությունները ձեռնարկել են հրատապ միջոցներ, որոնք թույլ են տվել տարրական և միջնակարգ դպրոցների աշակերտների 80% ին շարունակել իրենց կրթությունը⁹: ՌԱԵՀ-ը խրախուսում է իշխանություններին ակտիվացնել այդ նախաձեռնությունները՝ նպատակ ունենալով ավելի արդյունավետ գնահատել դպրոցից դուրս մնալու դեպքերը և մեծացնել ներառական կրթության համար մատչելի ռեսուրսները: Այս համատեքստում հղում պետք է արվի 79-րդ կետին:
11. Իշխանությունները ՌԱԵՀ-ին տեղեկացրել են, որ մարդու իրավունքների և հավասարության մասին կրթությունը ներառված է ուսուցիչների վերապատրաստման ծրագրի՝ ժողովրդավարական մշակույթի արժեքների վերաբերյալ ընդհանուր նախնական հավաստագրման պարտադիր մոդուլում: Դպրոցական ուսումնական ծրագրերում այս առարկաները քննարկվում են բարոյագիտական կրթության համատեքստում, իսկ միջնակարգ դպրոցներում՝ թեմատիկ գլուխներով: Այդուհանդերձ, ըստ քաղաքացիական հասարակության

⁸ 2015 թ.-ին փոփոխված [Սահմանադրության](#) 38-րդ հոդվածը և «Կրթության մասին» օրենքի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը:

⁹ Այս թեմայի շուրջ տե՛ս [Յունիսեֆ \(2022 թ.\), Հեռավար կրթություն և հեռավար ուսուցման պրակտիկա Հայաստանում, Քովիդ-19 համավարակին կրթական համակարգի արձագանքման վերլուծություն](#): Տե՛ս նաև [Եվրոպական կրթական հիմնադրամ \(2020 թ.\) Հայաստան, Կրթության, վերապատրաստման և զբաղվածության ոլորտներում զարգացումներ](#)

ներկայացուցիչների՝ դպրոցներում չկա համապարփակ շրջանակ խտրականության և աստելության խոսքի հետ կապված հարցերի դասավանդման համար, մասնավորապես, երբ խոսքը վերաբերում է կրոնի, սեռական կողմնորոշման, գենդերային ինքնության և սեռական առանձնահատկությունների հիմքով խտրականությանը: Բացի այդ, դպրոցներում այս հարցերի շուրջ ուսուցման ոլորտում արտաքին դերակատարների, այդ թվում՝ ՀԿ-ների ներկայացուցիչների ներգրավման հնարավորությունները խիստ սահմանափակ են:

12. Հավասարության հարցերի շուրջ աշակերտների, ուսանողների և դպրոցների անձնակազմի անբավարար իրազեկվածությունը կարող է նաև խոչընդոտել բուլինգի դեմ պայքարին: Նշվում է, որ ոստիկանությունների դեպքերի մասին թերի է հաղորդվում¹⁰, և գոյություն չունեն ուղեցույցներ, թե ինչպես պայքարել խտրականության և բուլինգի դեմ, մասնավորապես՝ ԼԳՏԻ ուսանողների նկատմամբ: Այցի ընթացքում ՌԱԵՀ-ի բացահայտումներից հետևում է, որ այս ուսանողները հատկապես ենթակա են խարանի, խտրական վերաբերմունքի և ագրեսիայի, ինչը նրանց համար ստեղծում է անապահով միջավայր: ՌԱԵՀ-ի պատվիրակությունը տեղեկացել է, որ դա հաճախ խանգարում է նրանց ավարտել ուսումը և հանգեցնում նրանց հետագա սոցիալական բացառման:
13. Այս համատեքստում ՌԱԵՀ-ն ուրախ էր տեղեկանալ, որպես դրական զարգացում, կրթության ոլորտում ընթացող լայնածավալ բարեփոխումների մասին¹¹: Այդպիսի բարեփոխումները, ի թիվս այլնի, ներառելու են դպրոցների բացում կամ վերանորոգում, նաև՝ նախադպրոցական մակարդակում, գյուղական վայրերում, ուսուցիչների լրացուցիչ վերապատրաստում և աշխատավարձերի բարձրացում, ինչպես նաև հանրակրթության նոր չափորոշիչներ¹²: Թեև Կրթության ռազմավարությունն ու Գործողությունների ծրագիրը դեռևս պետք է ընդունվեն Խորհրդարանում, որոշ միջոցառումներ արդեն իսկ ձեռնարկվում էին ՌԱԵՀ-ի այցի ընթացքում: Օրինակ՝ Եվրոպայի խորհրդի հետ համագործակցությամբ անցկացվել է մի շարք ուսուցիչների վերապատրաստում աստելության խոսքի և խտրականության վերաբերյալ¹³:

14. ՌԱԵՀ-ն առաջարկում է իշխանություններին ընթացող կրթական բարեփոխումների շրջանակներում ամրապնդել ուսուցիչների վերապատրաստումը և ապահովել, որ այն պարտադիր կերպով անդրադառնա մարդու իրավունքների հարցերին, հասարակությունում բազմազանության նկատմամբ հարգանքին, ինչպես նաև ցանկացած անձի կամ անձանց խմբի նկատմամբ էթնիկ կամ ազգային ծագման, կրոնի, սեռական կողմնորոշման,

¹⁰ Հայաստանի Հանրապետություն (2015 թ.) Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության տարեկան զեկույց: ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեա (2020 թ.), Մարդու իրավունքների խորհուրդ, Համընդհանուր պարբերական դիտարկման աշխատանքային խումբ, 35-րդ նստաշրջան, 20-31.01.2020 թ., Հայաստանի վերաբերյալ շահագրգիռ կողմերի ներկայացման ամփոփում, [ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների զերագույն հանձնակատարի գրասենյակի զեկույց](#)

¹¹ [Եվրոպական միություն \(17 մայիս, 2022 թ.\)](#), Գործընկերության իրականացման զեկույց Հայաստանի վերաբերյալ: Տե՛ս նաև [Հայաստանի Հանրապետություն \(23 փետրվար, 2022 թ.\)](#) Կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարություն, Կրթության զարգացման պետական ծրագրի նախագիծը քննարկվել է զարգացման գործընկերների հետ:

¹² [EVN Report \(31 օգոստոս, 2020 թ.\)](#) Հայաստանի հանրակրթության նոր չափորոշիչը, ի՞նչ է այն փոխում: OC media (19 օգոստոս, 2020 թ.) Հայաստանի կրթական նոր չափորոշիչները քննադատության են ենթարկվում «հայկականության» բացակայության պատճառով: Համաշխարհային բանկ (20 մայիս, 2022 թ.) Հայաստանը բարելավելու է կրթական համակարգը և ուսումնառության վերջնարդյունքները՝ Համաշխարհային բանկի օժանդակությամբ: JAM News (1 սեպտեմբեր, 2022 թ.) «Յուրաքանչյուր երեխա տաղանդավոր է, բայց կրթությունը պիտի հասանելի լինի»։ Գիտելիքի օրը ՀՀ-ում:

¹³ [Եվրոպայի խորհուրդ \(1 փետրվար, 2021 թ.\)](#) Հայաստանում աստելության խոսքի վերաբերյալ իրազեկության բարձրացմանն ուղղված գործունեություն

գենդերային ինքնության և սեռական առանձնահատկությունների հիմքով խտրականության կանխարգելմանը: Այս հարցերը պետք է արտացոլված լինեն դպրոցական ուսումնական ծրագրերում՝ համապատասխան նյութերի և գործողությունների մշակման միջոցով:

15. ՌԱԵՀ-ը նաև առաջարկում է ստեղծել արդյունավետ դպրոցական քաղաքականություն և մեխանիզմներ՝ բուլինգի կանխարգելման, մշտադիտարկման և դրան արձագանքման նպատակով, մասնավորապես՝ ԼԳԲՏԻ-ֆոբիկ միջադեպերի հետ կապված, աշակերտների, ուսանողների, ուսուցիչների և ծնողների համար ուղեցույցների մշակման միջոցով:

C. Ապօրինի միգրանտներ

16. Իր թիվ 16 ԸՔՀ-ում¹⁴ ՌԱԵՀ-ն առաջարկում է կառավարություններին ստեղծել «հրապատեր», որպեսզի հանրային ծառայություններ մատուցողները, ինչպիսիք են դպրոցները և հիվանդանոցները, չփոխանցեն ապօրինի գտնվող միգրանտների անձնական տվյալները ներգաղթի վերահսկողության և հարկադիր մարմիններին: «Հրապատերը» պաշտպանում են այդ միգրանտների մարդու հիմնարար իրավունքները՝ երաշխավորելով, որպեսզի նրանք կարողանան օգտվել հիմնական հանրային ծառայություններից, ինչպիսիք են առողջապահությունը և կրթությունը՝ առանց վախենալու արտաքսումից: Ըստ իշխանությունների՝ այդպիսի երաշխիքներ Հայաստանում առկա են, մասնավորապես՝ առողջապահական հաստատություններում և դպրոցներում:

17. Իշխանությունները նաև ընդգծել են, որ Հայաստանում բնակվող բոլոր մարդիկ, անկախ իրենց քաղաքացիությունից կամ բնակության կարգավիճակից, իրավունք ունեն օգտվել շտապօգնության բժշկական ծառայությունից, այդ թվում՝ վարակիչ հիվանդությունների կանխարգելման և բուժման ծառայություններից: Նմանապես, ասվել է, որ բոլոր երեխաներն ունեն կրթություն ստանալու հնարավորություն՝ անկախ նրանց քաղաքացիությունից և բնակության կարգավիճակից:

18. Ըստ ՌԱԵՀ-ի տարբեր գրուցակիցների՝ Հայաստանում կան սակավաթիվ ապօրինի միգրանտներ¹⁵: Ըստ հաղորդումների՝ դա ունի երկու պատճառ: Առաջինը՝ ընդհանուր առմամբ ներգաղթի մակարդակը ցածր է: Երկրորդը՝ սահմաններին կա խիստ վերահսկողություն, և տարեկան մոտ 20-25 ապօրինի սահմանահատման դեպքեր են գրանցվում:

19. Այնուհանդերձ, ՌԱԵՀ-ի պատվիրակության ուշադրությունը հրավիրվել է ապաստան ստանալու դիմումների բավարարման հետ կապված թերություններին, այդ թվում՝ այն անձանց համար, որոնք իրենց ծագման երկիր կամ ոչ ապահով երրորդ երկիր վերադառնալու դեպքում կարող են ենթարկվել վատ վերաբերմունքի իրենց սեռական կողմնորոշման կամ գենդերային ինքնության պատճառով, ինչպես նաև ռիսկերի և կարիքների անհատական պատշաճ գնահատման բացակայությանը¹⁶:

¹⁴ ՌԱԵՀ [Ընդհանուր քաղաքականության թիվ 16 հանձնարարական](#) անկանոն միգրանտներին խտրականությունից պաշտպանության մասին:

¹⁵ Տե՛ս 2013 թ.-ի իրավիճակի գնահատումը. [Միգրացիայի միջազգային կազմակերպություն \(ՄՄԿ\) \(2013 թ.\) Հայաստանի Հանրապետությունում ապօրինի միգրացիայի ելակետային հետազոտություն](#)

¹⁶ Այս առնչությամբ տե՛ս ՄՄԿ-ի փախստականների հարցերով զերագույն հանձնակատար (ՄՄԿ ՓԳՀ) (29 հունվար, 2020 թ.), [ՄՄԿ ՓԳՀ-ի դիտարկումները Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի և քրեական](#)

20. ՌԱԵՇ-ն առաջարկում է ապաստանի և միգրացիայի հարցերով զբաղվող բոլոր մասնագետներին տրամադրել պարտադիր վերապատրաստում մարդու իրավունքների և հավասարության ոլորտում: Այդպիսի վերապատրաստումը պետք է միտված լինի հատկապես խոցելի կատեգորիաներին՝ ներառյալ սեռական կողմնորոշման, գենդերային ինքնության կամ սեռական առանձնահատկությունների հիմքով Հայաստանում գտնվող ապօրինի միգրանտների և ապաստան հայցող անձանց խմբերին:

D. ԼԳԲՏԻ անձանց հավասարություն¹⁷

21. Հայաստանում բնակվող ԼԳԲՏԻ անձինք վերջին մի քանի տարիների ընթացքում ավելի տեսանելի և ակտիվ են դարձել հասարակական ոլորտում¹⁸: Սակայն նրանց իրավիճակի վերաբերյալ պաշտոնական տվյալներ կամ հետազոտություններ չկան: Միննույն ժամանակ ՌԱԵՇ-ի պատվիրակությանը տրամադրված տեղեկություններից բխում է, որ Հայաստանում ԼԳԲՏԻ անձանց նկատմամբ անհանդուրժողականությունը շարունակում է մնալ գերակշռող: Օրինակ, 2018 թ.-ին իրականացված ուսումնասիրության համաձայն, մինչև 35 տարեկան հայերի 95%-ը հավանություն չի տալիս միասեռականների ամուսնություններին¹⁹:
22. Ինչպես նշել են ՌԱԵՇ-ի պատվիրակության հետ հանդիպած քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչները, ինդրո առարկա անձանց համար դեռևս շատ դժվար է բացահայտել իրենց ինքնությունը մի հասարակությունում, որտեղ նրանք լավագույն դեպքում անտեսվում են, եթե իրենք իրենց ինքնությունն ակնհայտ չեն դարձնում, կամ այլապես ենթարկվում են խտրականության, մարզինալացման և հարձակումների՝ գրեթե չունենալով օրենսդրական կամ գործնականում իրականացվող պաշտպանություն: Քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչները նշել են, որ ԼԳԲՏԻ անձանց համար իրավիճակը հատկապես դժվար է եղել Քովիդ-19 համավարակով պայմանավորված արգելափակումների ժամանակ: ԼԳԲՏԻ անձանցից շատերն այլևս ի վիճակի չեն եղել ապրուստ վաստակել և երբեմն ենթարկվել են ընտանեկան բռնության՝ չստանալով իշխանությունների կողմից պատշաճ աջակցություն և ունենալով միությունների հետ ապահով շփումների սահմանափակ հնարավորություններ²⁰:
23. Իրավական պաշտպանության բացակայությունը հիմնականում պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ սեռական կողմնորոշումը, գենդերային ինքնությունն ու սեռական առանձնահատկությունները հստակորեն ներառված չեն խտրականության այն հիմքերի թվում, որոնք արգելվում են Սահմանադրությամբ կամ քաղաքացիական, վարչական կամ քրեական որևէ այլ օրենսդրությամբ: Բացի այդ, ՌԱԵՇ-ը մտահոգված է, որ «Իրավահավասարության մասին» օրենքի նախագիծը, որը քննարկման փուլում էր ՌԱԵՇ-ի այցի ընթացքում, չէր ներառում վերոնշյալ հիմքերը, և որ չկար

[նատավարության օրենսգրքի նախագծերի վերաբերյալ](#), և [GRETA-ի գեկույցը և կառավարության մեկնաբանությունները](#), հրատարակված 2022 թ.-ի մայիսի 31-ին, կետեր 173-175:

¹⁷ Եզրաբանության համար տե՛ս [ՌԱԵՇ-ի բառարան \(2022 թ.\)](#):

¹⁸ ԻԼԳԱ-Եվրոպա, [Հայաստանում](#) լեսբի, գեյ, բիսեքսուալ, տրանս և ինտերսեքս անձանց մարդու իրավունքների իրավիճակի մասին տարեկան գեկույց 2021 թ.-ի հունվարից մինչև դեկտեմբեր ընկած ժամանակահատվածի համար:

¹⁹ [Pew հետազոտական կենտրոն \(2018 թ.\)](#), [Արևելյան և արևմտյան եվրոպացիները տարբեր մոտեցումներ ունեն կրոնի կարևորության, փոքրամասնությունների տեսակետների և սոցիալական առանցքային հարցերի վերաբերյալ](#)

²⁰ Արտակարգ դրության սահմանափակումներն ուժի մեջ են եղել 2020 թ.-ի մարտի 16-ից հուլիսի 13-ը: Ավելի մանրամասն տե՛ս <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/SexualOrientation/IESOGI-COVID-19/CSOs/Pink.docx>:

ծրագրված գործողություն՝ ուղղված ընդհանուր բնակչության շրջանում ԼԳԲՏԻ անձանց և նրանց ընտանիքների իրավիճակի վերաբերյալ իրազեկության բարձրացմանը:

24. ՌԱԵՀ-ը նաև ցավով նշում է, որ Հայաստանում միասեռական զույգերի հարաբերությունների իրավաբանորեն ճանաչման որևէ ձև նախատեսված չէ: ԼԳԲՏԻ զույգերը չունեն նույն իրավունքները, ինչ հետերոսեքսուալ զույգերը՝ ծնողական, ժառանգության և սոցիալական նպաստների հետ կապված: Մինչև 53 տարեկան չամուսնացած լեսբիներն ունեն վերարտադրողական առողջությանն աջակցման իրավունք: Բացի այդ, անհրաժեշտ է հստակեցնել արտերկրում գրանցված միասեռական միությունների երեխաների իրավական կարգավիճակը: ՌԱԵՀ-ը նաև տեղեկացել է, որ գեյ տղամարդիկ ազատագրվման վայրերում կամ բանակում ծառայելու ընթացքում ենթակա են լուրջ ֆիզիկական և հոգեբանական բռնության վտանգի: Զինվորական ծառայությունից ազատվելու համար նրանցից պահանջվում է ենթարկվել հոգեբանական փորձաքննության, և դա ենթադրում է, որ նրանց փաստաթղթերում արձանագրվելու է «հոգեկան առողջության խանգարում» նշումը, ինչը կարող է հետագայում իրենց նկատմամբ խտրականության տեղիք տալ աշխատանքային շուկայում կամ համապատասխան առողջապահական ծառայություններից օգտվելիս²¹: Այնուամենայնիվ, այս առումով հարկ է շեշտել, որ այդպիսի նշումը այլևս խոչընդոտ չի հանդիսանում վարորդական իրավունք ստանալու համար:
25. 2021 թ.-ի մարտ ամսվա վճիռներից մեկով ներպետական դատարանը որոշել է, որ սպորտային ակումբ մեկ գեյ և երկու տրանսգենդեր անձանց մուտքի խտրական արգելումը դասվում է Մահմանադրությամբ ամրագրված խտրականության հիմքերի բաց ցանկին²²: Սակայն, ինչպես հաստատել են իշխանություններն այցի ընթացքում, դա եղել է միակ դեպքը, որը չի ունեցել նախադեպային ազդեցություն: Ուստի ՌԱԵՀ-ը համարում է, որ սեռական կողմնորոշման, գենդերային ինքնության և սեռական առանձնահատկությունների հիմքերի հստակ ներառումն օրենսդրությունում շարունակում է մնալ բացարձակապես անհրաժեշտ՝ ԼԳԲՏԻ անձանց համար խտրականությունից ավելի արդյունավետ պաշտպանություն ապահովելու նպատակով:
26. ՌԱԵՀ-ի պաշտոնական գրուցակիցներից մի քանիսն ընդունել են, որ ԼԳԲՏԻ անձանց մարդու իրավունքները չեն դիտարկվում որպես առաջնահերթություն հաշվի առնելով ազգային անվտանգության սուր մտահոգությունները նախքան այցը և դրանից հետո: Դրան հակառակ՝ քաղաքացիական հասարակության մի շարք գրուցակիցներ նշել են ԼԳԲՏԻ անձանց նկատմամբ խտրականության հետ կապված վաղեմի մտահոգությունների մասին, ինչը պետք է դրդի կառավարությանը ավելի վճռական քայլեր ձեռնարկել: Այս կապակցությամբ հղում է արվում Եվրոպայի խորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովի կողմից 2022 թ.-ի հունվարի 25-ին ընդունված թիվ 2418 (2022) բանաձևին և Վեհաժողովի իրավահավասարության և խտրականության դեմ պայքարի հարցերով հանձնաժողովի համապատասխան գեկույցին Հարավային Կովկասում ԼԳԲՏԻ անձանց իրավունքների ենթադրյալ խախտումների մասին²³:

²¹ Այս կետի վերաբերյալ տե՛ս նաև <https://pace.coe.int/en/files/29711#trace-3>

²² <http://rightsidengo.com/news/the-violation-of-rights-on-the-basis-of-discrimination-was-recognized-by-the-court/>

²³ <https://pace.coe.int/en/files/29711#trace-3>

27. Հայաստան կատարած իր այցի ընթացքում ՌԱԵՀ-ի պատվիրակությունն այցելել է «Ապահով տարածք», որը ստեղծվել էր տրանսգենդեր ակտիվիստի մասնավոր նախաձեռնությամբ՝ նպատակ ունենալով տրամադրել իրավաբանական, հոգեբանական և առողջապահական ծառայություններ, կազմակերպել կրթական և իրազեկության բարձրացման միջոցառումներ, ինչպես նաև այլ նախաձեռնություններ՝ խթանելու ԼԳԲՏԻ անձանց և, մասնավորապես, տրանսգենդեր համայնքի և նրանց ընտանիքների համար հավասարություն: ՀԿ-ի ներկայացուցիչները բացատրել են ՌԱԵՀ-ի պատվիրակությանը, որ Հայաստանում տրանսգենդեր անձինք ենթարկվում են ավելի մեծ խտրականության, քան մյուս խմբերը, որ նրանք հաճախ մերժվում են իրենց ընտանիքների կողմից և որ ավելի շատ դժվարություններ ունեն իրենց ուսումն ավարտելու և աշխատանք գտնելու հարցում, ինչն իր հերթին մեծացնում է նրանց սոցիալական մարգինալացումը:
28. ՌԱԵՀ-ին հայտնի է դարձել, որ տրանսգենդեր անձանց անունները փոխելու հետ կապված ընթացակարգերը պարզվեցվել են: Այդուհանդերձ, անձը հաստատող փաստաթղթերում սեռափոխություն գրանցելը գործնականում անհնար էր դարձել, քանի որ սեռափոխության վիրահատությունն այլևս բավարար չափանիշ չէր համարվում դրա համար²⁴: ՌԱԵՀ-ը նաև խորապես մտահոգված է անվան կամ գենդերի փոփոխության հետ կապված անձնական տվյալների պաշտպանության չափորոշիչների խախտումների մասին պնդումներով, ինչի հետևանքով խնդրո առարկա անձինք ենթարկվել են հարձակումների: Ինչ վերաբերում է անձնագրում սեռափոխության գրանցմանը, ոստիկանության ավագ աշխատակիցները ՌԱԵՀ-ի պատվիրակությանը հաղորդել են, որ դրա համար պահանջվում է փոխել գրանցումը ծննդյան վկայականում, ինչն Արդարադատության նախարարության իրավասության շրջանակներում է:
29. Քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների հետ քննարկումների ընթացքում պարզվել է, որ լուրջ մտահոգություններ կան՝ կապված ԼԳԲՏԻ անձանց, հատկապես՝ տրանսգենդեր անձանց համար առողջապահական ծառայությունների հասանելիության հետ՝ իրավական շրջանակի և հստակ ուղեցույցների, ինչպես նաև տրանսգենդեր անձանց համար սեռափոխության վիրահատության և հորմոնալ թերապիայի ոլորտում կոմպետենտ բուժմասնագետների բացակայության պատճառով: Արդյունքում տրանսգենդեր անձինք իրենց փոխակերպման ընթացքում չեն կարող ապավինել պատշաճ ոչ կանխակալ խորհրդատվության հոգեկան առողջության և հորմոնալ թերապիայի հարցում: Բացի այդ, առողջապահության ոլորտի աշխատակիցների համար համապատասխան ուղեցույցների բացակայության պայմաններում նրանք ենթարկվում են չարաշահման էթիկայից զուրկ մասնագետների կողմից, իսկ բուժումները հաճախ տեղի են ունենում կիսագաղտնի պայմաններում՝ բարդությունների դեպքում առանց պատշաճ հետազոտված վերահսկողության և առանց իրավական պաշտպանության միջոցների հասանելիության: Քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների կարծիքով՝ այն փաստը, որ ԼԳԲՏԻ անձանց հետ կապված հարցերը Հայաստանի բժշկական բուհերում դեռևս դիտարկվում են որպես «հոգեկան առողջության խանգարումներ», «սեռական շեղումներ» կամ սոսկ սեռական ճանապարհով

²⁴ Օրինակ՝ որոշ տրանսգենդեր կանայք չեն կարողացել մեկնել արտերկիր, քանի որ նրանց նոր անունները չեն համապատասխանել իրենց անձնագրերում նշված սեռին: <http://rightsindigo.com/news/three-armenian-transgender-women-barred-from-entering-egypt-because-of-male-marker-in-the-passport/>

փոխանցվող հիվանդությունների կանխարգելման տեսանկյունից, նպաստում է խարանին և նախապաշարմունքներին:

30. Ինչ վերաբերում է միջսեռական (ինտերսեքս) անձանց²⁵, ՌԱԵՀ-ի պատվիրակությանը պարզ է դարձել, որ նրանց իրավիճակի մասին Հայաստանում գործնականում ոչինչ հայտնի չէ: Այցի ընթացքում ՌԱԵՀ-ի կատարած եզրակացություններից բխում է, որ լուրջ հարցեր կան, թե արդյոք այդ անձինք ծնվելիս կարող են ենթարկվել անհարկի և չհամաձայնեցված անդառնալի վիրաբուժական սեռափոխման²⁶: ՌԱԵՀ-ն այս կապակցությամբ հիշեցնում է, որ երեխաների ֆիզիկական անձեռնմխելիության և մարմնի ինքնավարության իրավունքը պետք է արդյունավետորեն պաշտպանված լինի, և որ բժշկական տեսանկյունից անհարկի սեռական «նորմալացնող» վիրահատություններն ու այդօրինակ այլ բուժումները պետք է արգելվեն, քանի դեռ երեխան ի վիճակի չէ անձամբ մասնակցել համապատասխան որոշման կայացմանը՝ հիմնվելով ինքնորոշման իրավունքի և ազատ ու տեղեկացված համաձայնության սկզբունքի վրա: ՌԱԵՀ-ը հորդորում է իշխանություններին ընդունել օրենսդրություն, որով կարգելվեն միջսեռական երեխաների անհարկի վիրահատություններն ու բուժումները:

31. ՌԱԵՀ-ն առաջարկում է իշխանություններին ավելի շատ ուշադրություն հատկացնել ԼԳՖՏԻ անձանց հավասարությանը, մասնավորապես՝ i) հավաքագրել և հրապարակել հավասարության վերաբերյալ համապատասխան տվյալներ՝ անձնական տվյալների պաշտպանության չափորոշիչներին համահունչ, որոնք կօգնեն բացահայտել համակարգային խնդիրները և քաղաքականություն մշակելու առաջնահերթությունները՝ ԼԳՖՏԻ անձանց նկատմամբ խտրականությանն արձագանքելու համար, ii) վերանայել ԼԳՖՏԻ անձանց հավասարության վերաբերյալ ՀՀ օրենսդրության համապատասխանությունը Եվրոպայի խորհրդի չափորոշիչներին՝ ներառյալ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքին, և խորհրդակցել քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների հետ գործող օրենսդրության մեջ անհրաժեշտ փոփոխություններ առաջարկելիս, iii) ԼԳՖՏԻ համայնքների հետ համագործակցությամբ ձեռնարկել միջոցներ՝ ուղղված լայն հասարակության շրջանում իրազեկության բարձրացմանը ԼԳՖՏԻ անձանց և նրանց ընտանիքների իրավիճակի վերաբերյալ կյանքի բոլոր ոլորտներում (ներառյալ կրթության և զբաղվածության հատվածներում):

32. ՌԱԵՀ-ը նաև առաջարկում է իշխանություններին տրամադրել առողջապահության ոլորտի մասնագետներին համապատասխան նախնական ու աշխատանքային վերապատրաստում և ուղեցույցներ՝ ԼԳՖՏԻ անձանց հետ կապված առողջապահական հարցերի լուծման և առողջապահական ծառայություններին նրանց հասանելիությունն առանց խտրականության երաշխավորելու նպատակով: Այս կապակցությամբ միասեռականությունը չպետք է դիտարկվի և արձանագրվի որպես հոգեկան առողջության խանգարում:

²⁵ Այս փուլի ընթացքում ՌԱԵՀ-ն ուսումնասիրում է միջսեռական անձանց իրավիճակը, որոնք ծնվել են քրոմոսոմային, հորմոնալ կամ անատոմիական առանձնահատկություններով, որոնք չեն համապատասխանում արական կամ իգական սեռի բժշկական խիստ սահմանումներին (EU FRA (2015): 2): Գերակշռող գիտական հետազոտությունների համաձայն՝ միջսեռական անձանց թիվը տատանվում է ցանկացած բնակչության 0,02%-ից մինչև 1,7%՝ կախված նրանից, թե միջսեռականության քանի ձև է դիտարկվում: St' u Blackless, M. and others 2000; Intersex Campaign for Equality (2015):

²⁶ <https://ngngo.net/en/2022/02/08/intersex-what-does-it-mean-what-are-the-main-issues/>

33. Ինչ վերաբերում է մասնավորապես տրանսգենդեր անձանց, ՌԱԵՀ-ն առաջարկում է իշխանություններին հստակեցնել փաստաթղթերում սեռի և անվան փոփոխության պաշտոնական ճանաչման համար պահանջվող ընթացակարգն ու չափանիշները: Այս համատեքստում իշխանությունները պետք է երաշխավորեն, որ հոգեկան առողջության ախտորոշումների պահանջ չլինի²⁷:

II. ԱՏԵԼՈՒԹՅԱՆ ԽՈՍՔ ԵՎ ԱՏԵԼՈՒԹՅԱՆ ՇԱՐԺԱՌԻԹՈՎ ԲՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆ

A. Ատելության խոսք²⁸

Տվյալներ

34. Ատելության խոսքի դեպքերը՝ ներառյալ բռնության կոչերը, ժամանակ առ ժամանակ տեղի են ունենում Հայաստանի քաղաքական և հանրային ոլորտներում: Մակայն դրանք սովորաբար չեն ունենում ռասիստական կամ այլատյաց շարժառիթներ: Այցի ընթացքում ՌԱԵՀ-ի պատվիրակության հետ հանդիպած մի շարք անկախ դիտորդների խոսքերով՝ այդպիսի միջադեպերը հիմնականում վերաբերում են քաղաքական գործիչներին, ՀԿ ներկայացուցիչներին կամ լրագրողներին: ՌԱԵՀ-ի այցի ընթացքում պարզվել է, որ ատելության խոսքի, այդ թվում՝ ատելության և խտրականության հրահրման մասին սահմանափակ հանրային իրազեկվածությունը հանգեցրել է որոշակի շփոթմունքի, թե ինչը կարելի է ընդունելի բանավեճ համարել քաղաքականության մեջ և լրատվամիջոցներում, այդ թվում՝ համացանցում, ինչպես նաև հանգեցրել է ատելության խոսքի, այդ թվում՝ քրեական բնույթի ատելության խոսքի կանխարգելման կամ դրա համար պատժի կիրառման ոչ բավարար գործողությունների: «Հայկական ինքնության» վկայակոչումը շատ հաճախ չարաշահվում է ԼԳԲՏԻ համայնքների և որոշ չափով նաև կրոնական կամ այլ փոքրամասնությունների հանդեպ խոսքով և գործով անհանդուրժողականությունն բորբոքելու համար՝ բազմազանության նկատմամբ հարգանք խթանելու փոխարեն, ինչը համարվում է սերտորեն կապված հայկական ավանդույթին: Նույնը վերաբերում է «ազերիներին» և «թուրքերին» ուղղված ատելության խոսքին²⁹, թշնամական պատումներով, որոնք խորը արմատավորված են հարևան Ադրբեջանի հետ տևական հակամարտության և առճակատման համատեքստում և կիրառվում են որպես գործիք քաղաքական հակառակորդների դեմ՝ ներքին տարաձայնությունները սրելու և խաղաղության բանակցություններին խոչընդոտելու նպատակով³⁰:

²⁷ Տե՛ս նաև ՌԱԵՀ(2016 թ.), կետ 93:

²⁸ Ատելության խոսքի և ատելության հիմքով հանցագործությունների սահմանումները տե՛ս [ՌԱԵՀ-ի քառաբան](#):

²⁹ Այցի պահին Հայաստանում ադրբեջանական համայնք չկար, իսկ Հայաստանում ապրող կամ երկիր այցելող թուրքերի թիվը հայտնի չէր:

³⁰ Տե՛ս նաև ԵՄ Մարդու իրավունքների հանձնակատարի [Հուշագիրը](#) Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ ռազմական գործողությունների հումանիտար հետևանքների և մարդու իրավունքների իրավիճակի վերաբերյալ, CommDH(2021)29 2021 թ.-ի նոյեմբերի 8, կետեր 76-87:

35. Այցի ընթացքում ՌԱԵՀ-ի կատարած եզրակացություններից բխում է, որ քրեական բնույթի ատելության խոսքի դեպքերի և ատելության հիմքով հանցագործությունների վերաբերյալ հասանելի սակավաթիվ տվյալները չեն արտացոլում խնդրի իրական ծավալները: ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ի տվյալներով՝ 2020 թ.-ին արձանագրվել է ատելության հիմքով հանցագործությունների 19 դեպք, այդ թվում՝ «բռնության հրապարակային կոչերի, բռնության հրապարակային արդարացման կամ քարոզչության» 17 իրավախախտում³¹: Ըստ իշխանությունների տրամադրած տեղեկությունների՝ 2020 և 2021 թթ.-ի ընթացքում արձանագրվել են ատելության հիմքով քրեական բնույթի համապատասխանաբար 24 և 18 դեպքեր: Մակայն Հայաստանում դեռևս չկա ատելության խոսքի դեպքերի մշտադիտարկման և տվյալների հավաքագրման պատշաճ համապարփակ մեխանիզմ՝ չնայած այս հարցի վերաբերյալ ՌԱԵՀ-ի վաղեմի հանձնարարականներին³²: Այս համատեքստում պետք է հղում կատարել Եվրոպայի խորհրդի նախաձեռնությամբ պատրաստված 2019 թ.-ի զեկույցին խտրականության, ատելության հիմքով հանցագործությունների և ատելության խոսքի վերաբերյալ տվյալների հավաքագրման մասին, որում ներառված են մի շարք հանձնարարականներ՝ ուղղված տվյալների հետևողական և տարանջատված հավաքագրման և վստահելի վերլուծության մեխանիզմների մշակմանը, ինչպես նաև իրավապահ մարմինների և համապատասխան այլ մասնագետների վերապատրաստմանը և ուղղորդմանը³³:
36. ՌԱԵՀ-ի ուշադրությունը հրավիրվել է նաև թերհաղորդման խնդրին: Օրինակ՝ քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչները մատնանշել են, որ ԼԳԲՏԻ-ֆոբիկ ատելության հիմքով հանցագործությունների՝ ներառյալ քրեական բնույթի ատելության խոսքի հավանական զոհերը ձեռնպահ են մնացել բողոքներ ներկայացնելուց: Ըստ հաղորդումների՝ նրանք վախեցել են հետագայում կրկին ենթարկվել ատելության խոսքի ազդեցության և խտրականության՝ իրենց սեռական կողմնորոշման կամ գենդերային ինքնության հանրային բացահայտման արդյունքում, կամ պարզապես լուրջ կասկածներ են ունեցել իրենց առնչվող դեպքերի հետաքննության արդյունավետության վերաբերյալ:

37. ՌԱԵՀ-ն առաջարկում է իշխանություններին միջոցներ ձեռնարկել ատելության խոսքի դեպքերի պատշաճ մշտադիտարկման մեխանիզմի մշակման ուղղությամբ սերտորեն համագործակցելով քաղաքացիական

³¹ <https://hatecrime.osce.org/armenia>

³² Այս կապակցությամբ տե՛ս նախկինում ձևակերպված հանձնարարականները՝ ՌԱԵՀ(2003 թ.), կետ 58, ՌԱԵՀ(2011 թ.), կետեր 15 և 27, ՌԱԵՀ(2011 թ.), կետ 137:

³³ Եվրոպայի խորհուրդ (հունվար, 2022 թ.) Հայաստանում ատելության խոսքին արձագանքման ազգային մեխանիզմների քարտեզագրում, համակարգային վերլուծություն և քաղաքականության վերաբերյալ զեկույց: Տե՛ս, մասնավորապես, «[Խտրականությունը, ատելության հանցագործությունները և ատելության խոսքը Հայաստանում, տվյալների հավաքագրում – Իրավիճակի վերլուծության զեկույց](#)», որը գնահատում է Ոստիկանության տեղեկատվական կենտրոնի տվյալների շտեմարանում պարունակվող տեղեկությունները, Գլխավոր դատախազության տարեկան հաշվետվությունը հանցագործությունների մասին, Դատական դեպարտամենտի վիճակագրական ցուցանիշները, Ազգային վիճակագրական կոմիտեի և Մարդու իրավունքների պաշտպանի զեկույցները: Այնուամենայնիվ, զեկույցում եզրակացվում է, որ այս աղբյուրներից և ոչ մեկում նշված չեն ատելության հիմքով հանցագործությունները կամ ծանրացուցիչ հանգամանքները, և որ որոշ սահմանափակ տեղեկություններ, լավագույն դեպքում, հնարավոր է բխեցնել վերհանված իրավական դրույթների հիման վրա, եթե դրանք արձանագրվել են և վարույթները չեն դադարեցվել: Այս կապակցությամբ իշխանությունները տեղեկացրել են ՌԱԵՀ-ին, որ նոր Քրեական օրենսգրքի ընդունումից հետո, որն ուժի մեջ է մտել 2022 թ.-ի հուլիսի 1-ին, Գլխավոր դատախազությունը 2023 թ.-ի հունվարի 11-ին որոշում է կայացրել վիճակագրության կառավարման նոր ձևեր ստեղծելու մասին, որն ընդգրկում է նախապաշարմունքների և ատելության հիմքով հանցագործությունների վերաբերյալ համապարփակ և ամբողջական վիճակագրական տվյալների հավաքագրում:

հասարակության համապատասխան կազմակերպությունների հետ և հաշվի առնելով Եվրոպայի խորհրդի և այլ միջազգային կազմակերպությունների չափորոշիչները, ինչպես նաև մանրամասն ուղեցույց մշակել ատելության խոսքի և ատելության հիմքով հանցագործությունների վերաբերյալ տվյալների հետևողական և տարանջատված հավաքագրման համար:

38. ՌԱԵՀ-ին հաղորդվել է ԼԳԲՏԻ անձանց նկատմամբ սպառնալիքների, վիրավորանքների և ատելության խոսքի այլ դրսևորումների մի քանի փաստագրված դեպքերի մասին: Այդ դեպքերը վերաբերում էին մասնավորապես քաղաքական գործիչներին սոցիալական ցանցերում և Խորհրդարանում՝ Հայաստանում 2018 թ.-ի հեղափոխությունից առաջ և հետո: Դրանք ներառում են այնպիսի հանրային կոչեր, ինչպես օրինակ՝ *«դուրս չպրտեք համասեռամուլներին, աղանդավորներին և նրանց պաշտպաններին»* երկրից, սեռական կողմնորոշման կամ գենդերային ինքնության հիմքով խտրականության քարոզչություն, կամ ԼԳԲՏԻ անձանց համեմատումը վիրուսների հետ և առաջարկությունը, որ նրանց *«պետք է մեկուսացնել՝ այլ մարդկանց վարակելուց խուսափելու համար»*: 2019 թ.-ի ապրիլին մարդու իրավունքների վերաբերյալ կազմակերպված հանրային խորհրդարանական լսումները, որոնց ընթացքում միջամտել է տրանսգենդեր ակտիվիստ՝ Բարձրաձայնելու Հայաստանում տրանսֆոբիկ ատելության հիմքով հանցագործությունների խնդիրը, ուղեկցվել են ԼԳԲՏԻ-ի նկատմամբ ատելության աննախադեպ հոսքով: Օրինակ՝ որոշ պատգամավորներ հայտարարել են, որ *«նման անհատներին պետք է այրել»*, և պարտավորվել են պայքարել *«սեռական շեղումներ ունեցողներին»* դեմ: Սոցիալական ցանցերում մի շարք մարդիկ ԼԳԲՏԻ անձանց ֆիզիկական ոչնչացման մասին կոչեր են հնչեցրել և բացահայտ մահվան սպառնալիքներ հրապարակել տրանսգենդեր ակտիվիստի նկատմամբ՝ նշելով նրա տան հասցեն³⁴: Հոմոֆոբ ատելությամբ լի բովանդակությունը տարածվում է շատ արագ, ինչպես 2022 թ.-ի հոկտեմբերին երկու միասեռական երիտասարդ գուզընկերների ողբերգական ինքնասպանության դեպքից հետո³⁵:
39. Ընդհանուր առմամբ, ԼԳԲՏԻ-ֆոբիկ պնդումները, որոնք ԼԳԲՏԻ անձանց ներկայացնում են որպես ընտանեկան արժեքների, ազգային ինքնության և ազգային անվտանգության սպառնալիք, հաճախ օգտագործվել են քաղաքական ոլորտում և էապես չեն վիճարկվել³⁶:
40. Նույնը, ավելի փոքր չափով, վերաբերում է ատելության խոսքի դեպքերին այլ անձանց նկատմամբ՝ նրանց էթնիկ կամ ազգային ծագման կամ մաշկի գույնի պատճառով: Օրինակ՝ մի քանի տարի առաջ տարածվեց մի լուսանկար, որում պատկերված էր խառը ամուսնություն ունեցող մի ընտանիք՝ հայկական ավանդական տարազով, սակայն կատաղի ռասիստական մեկնաբանություններից հետո այն հեռացվեց: Դա չհանգեցրեց պատշաճ հետաքննության իշխանությունների կողմից³⁷: Այցի ընթացքում ՌԱԵՀ-ի

³⁴ <https://www.frontlinedefenders.org/en/case/armenia-death-threats-against-lgbt-rights-defender-lilit-martirosyan>

³⁵ ՓԻՆԸ Արմենիա, «Հոմոֆոբիան խլեց ևս երկու կյանք», 22 հոկտեմբեր, 2022 թ.:

³⁶ «Հյուսիս Բայթս Վոթչ» կազմակերպության 2021 թ.-ի [Զեկույց](#) Հայաստանի վերաբերյալ:

³⁷ Այս մեկնաբանություններից շատերում օգտագործվում էր «նեգր» բառը, մյուսներում կնոջը մեղադրում էին *«հայկական գեները փչացնելու մեջ՝ ամուսնանալով սևամորթ տղամարդու հետ և լույս աշխարհ բերելով սևամորթ երեխա, որը երբեք չի դառնա իսկական հայ»*, դպրոցի ուսուցչի մեկ այլ կոչում մեկնաբանությունում ասված էր. *«Մի համոզեք ինձ նորմալ համարել հայ կնոջ և նեգրի խառն ամուսնությունը»*: Հայաստանում ատելության խոսքին արձագանքման ազգային մեխանիզմների քարտեզագրում, համակարգային վերլուծություն և քաղաքականության վերաբերյալ զեկույց, Եվրոպայի խորհուրդ, հունվար, 2022 թ.:

պատվիրակության հետ զրուցած քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների խոսքերով՝ «Թուրք» կամ «Եզդի» բառերը հաճախ օգտագործվում են որպես վիրավորանք³⁸:

41. Իշխանությունները և Մարդու իրավունքների պաշտպանը հատկապես ուշադրություն են դարձրել լայն տարածում գտած ատելություն սերմանող բովանդակությանը՝ հատկապես սոցիալական ցանցերում՝ ուղղված հայերի դեմ՝ տարածաշրջանում առճակատումների կամ հակամարտությունների համատեքստում³⁹: Սակայն ՌԱԵՀ-ի զրուցակիցներից ոմանք նշել են, որ հակաադրբեջանական և հակաթուրքական հռետորաբանությունն աճում է նաև քաղաքական ոլորտում: Այս համատեքստում ՌԱԵՀ-ը վկայակոչում է Եվրոպայում առճակատումների և չկարգավորված հակամարտությունների հետ կապված ծայրահեղ ազգայնական և ռասիստական ատելության խոսքի և բռնության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի վերաբերյալ իր հայտարարությունը և դրանում ներառված հանձնարարականները⁴⁰, ինչպես նաև Եվրոպայի խորհրդի Մարդու իրավունքների հանձնակատարի համապատասխան հանձնարարականները⁴¹:

---

³⁸ Կինոռեժիսոր Արմեն Գրիգորյանի նկատմամբ հարուցվել էր գործ ատելություն հրահրելու մեղադրանքով՝ Հայաստանի մարզերից մեկի բնակիչներին «Թուրք» որակելու համար: Սակայն գործը կարճվեց 2022 թ.-ի հուլիսին դատարանի դաիլիճում նրա մահից հետո: <https://news.am/eng/news/712046.html>, <https://en.armradio.am/2022/07/15/film-producer-armen-grigoryan-has-died/>

³⁹ Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանի այլընտրանքային [հրապարակային զեկույց](#) «44-օրյա պատերազմից հետո ադրբեջանական հայատյաց և թշնամանքի քաղաքականության իրավիճակի մասին»:

⁴⁰ <http://rm.coe.int/statement-of-ecri-on-preventing-and-combating-ultra-nationalistic-and-/1680a20d58>

⁴¹ ԵՄ մարդու իրավունքների հանձնակատարի հուշագիրը Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ ռազմական գործողությունների հումանիտար հետևանքների և մարդու իրավունքների իրավիճակի վերաբերյալ, [CommDH\(2021\)29](#) 2021 թ.-ի նոյեմբերի 8, կետեր 76-87:

Ատելության խոսքին արձագանքման ջանքերը

42. Հայաստանի իշխանությունների և քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների կողմից ձեռնարկվել են միջոցներ ատելության խոսքի և ատելության հիմքով հանցագործությունների վերաբերյալ համապատասխան մասնագետների վերապատրաստման, ինչպես նաև դրանց արձագանքման ջանքերի ուղղությամբ⁴², մասնավորապես՝ Մարդու իրավունքների ոլորտում 2020-2022 թթ.-ի գործողությունների ազգային ծրագրի (այսուհետ՝ ՄԻԳԱԾ) իրագրության բարձրագույն բաղադրիչի շրջանակներում⁴³: 2021 թ.-ին, օրինակ, Եվրոպայի խորհրդի և միջազգային այլ գործընկերների հետ համագործակցությամբ կազմակերպվել են առցանց սեմինար⁴⁴ և վերապատրաստման դասընթացներ⁴⁵ ներգրավելով մասնակիցներ հանրային ինստիտուտներից, քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններից, մեդիա կազմակերպություններից և կրոնական կազմակերպություններից: ՌԱԵՀ-ի պատվիրակությունը նաև տեղեկացել է, որ 2021 և 2022 թթ.-ին կազմակերպվել են խորականության և ռասիզմի դեմ պայքարի թեմայով դասընթացներ քննիչների (Քննչական կոմիտե), դատախազների և դատավորների, ինչպես նաև ոստիկանության աշխատակիցների համար⁴⁶: Բացի այդ, Փաստաբանների միության (Փաստաբանների պալատի) Փաստաբանական դպրոցի ուսումնական ծրագրում ներառվել է խորականության բացառման թեմայով դասընթաց: ՌԱԵՀ-ը դրական է գնահատում, որ ոստիկանության քննիչների համար նախապատրաստվում է ուսումնական ձեռնարկ, որը ներառելու է ատելության հիմքով հանցագործությունների վերաբերյալ հարցեր: Այս նախաձեռնությունները ողջունելի են և պետք է խրախուսվեն: Այդուհանդերձ, դրանց ազդեցությունը դեռևս պետք է գնահատվի, քանի որ մինչ այժմ դրանցում

⁴² Տե՛ս, ի թիվս այլնի, այլընտրանքային մեդիա հարթակի ստեղծումը՝ ԼԳՖՏԻ հիմնախնդիրների մասին իրագրության բարձրագույն նպատակով՝ <https://ngngo.net/en/alternative-media/>: ԼԳՖՏԻ հիմնախնդիրներով զբաղվող որոշ ՀԿ-ներ նշել են, որ կարողացել են իրագրության բարձրագույն և վերապատրաստման միջոցառումներ իրականացնել ոստիկանության, առողջապահության աշխատակիցների, գանգվածային լրատվամիջոցների, քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների համար:

⁴³ ՄԻԳԱԾ-ի թիվ 44 գործողությունը նախատեսում է միջոցներ ատելության խոսքի վերաբերյալ հանրային իրագրության բարձրագույն ուղղությամբ, սակայն ՌԱԵՀ-ին որևէ տեղեկություն չի տրամադրվել այդ միջոցառումների մանրամասների և իրականացման, եթե այդպիսիք եղել են, առաջընթացի մասին:

⁴⁴ «Ատելության խոսք. հայեցակարգ, չափորոշիչներ և դրա դեմ պայքարի միջոցներ» թեմայով սեմինարին մասնակցել է մոտ 70 մարդ. <https://www.coe.int/en/web/inclusion-and-antidiscrimination/-/actions-to-combat-hate-speech-in-armenia-with-an-inclusive-and-participatory-approach>

⁴⁵ Եվրոպական միության և Եվրոպայի խորհրդի կողմից ֆինանսավորվող և Եվրոպայի խորհրդի կողմից իրականացվող «Արդարադատության մատչելիության խթանում Արևելյան գործընկերության երկրներում խորականության, ատելության հիմքով հանցագործությունների և ատելության խոսքի գոհերի համար ոչ դատական կարգով փոխհատուցման մեխանիզմների միջոցով» ծրագրի շրջանակներում Արդարադատության նախարարությունը 2021 թ.-ի ապրիլի 8-9-ը կազմակերպել է ատելության խոսքի դեմ պայքարի Եվրոպայի խորհրդի չափորոշիչների վերաբերյալ առցանց դասընթացներ, որոնց մասնակցել է 40 մարդ: 2021 թ.-ի մայիսին կազմակերպվել է ատելության խոսքի վերաբերյալ հատուկ դասընթաց 30 պաշտոնատար անձանց համար:

⁴⁶ 2021 թ.-ի փետրվարի 23-ին ստորագրվել են երկու փոխըմբռնման հուշագրեր, համապատասխանաբար, Հայաստանի ոստիկանության և ԺՀՄԻԳ-ի միջև՝ ԺՀՄԻԳ-ի աջակցությամբ «Ատելության հիմքով հանցագործությունների դեմ պայքարի թեմայով վերապատրաստում իրավապահ մարմինների համար» (TAHCLE) ծրագրի, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության ակադեմիայի, գլխավոր դատախազության և քննչական կոմիտեի միջև՝ ԺՀՄԻԳ-ի աջակցությամբ «Ատելության հիմքով հանցագործություններ. վերապատրաստում դատախազների համար» (PAHCT) ծրագրի իրականացման վերաբերյալ: Տե՛ս <https://hatecrime.osce.org/armenia>: 2021 թ.-ի մայիսի 10-ին ոստիկանության և ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ի ներկայացուցիչների միջև տեղի է ունեցել կարիքների գնահատման հարցերով հանդիպում, որից հետո՝ 2021 թ.-ի մայիսի 25-ին, անցկացվել է իրագրության բարձրագույն սեմինար: 2022 թ.-ի հունվարի 25-27-ը ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ի կողմից կազմակերպված «Ատելության հիմքով հանցագործությունների դեմ պայքար» թեմայով վերապատրաստման դասընթացին մասնակցել է ոստիկանության 14 աշխատակից: Իշխանությունների տվյալներով մոտ 300 մասնակից արդեն վերապատրաստվել է:

ներգրավվել են հարաբերականորեն սակավաթիվ մասնակիցներ՝ հիմնականում կամավոր հիմունքներով:

43. Միևնույն ժամանակ իշխանությունները միջոցներ չեն ձեռնարկել բազմազանության խթանման և ատելության խոսքի դեմ պայքարի արշավներ կազմակերպելու կամ դրանց աջակցելու ուղղությամբ: Այս կապակցությամբ ՌԱԵՀ-ն իր ավստսանքն է հայտնում այն փաստի առիթով, որ 2017 թ.-ին ՀԿ-ներից մեկի նախաձեռնած՝ ԼԳՖՏԻ անձանց նկատմամբ հարգալից վերաբերմունք քարոզող գովազդային պաստառները հեռացվել են իշխանությունների կողմից: Այս որոշումը հաստատվել է 2022 թ.-ին Վարչական դատարանի կողմից, որը դա չի համարել հանրային շահերից բխող⁴⁷: Սա առավել ցավալի է, քանի որ ՌԱԵՀ-ը տեղեկություն չունի, որ իշխանությունները հանդես են եկել որևէ նախաձեռնությամբ կամ աջակցություն են ցուցաբերել հակընդդեմ կամ այլընտրանքային խոսքի միջոցով ատելության խոսքը թույլ չտալու ուղղությամբ: ՌԱԵՀ-ը համարում է, որ իշխանությունները պետք է բարձրացնեն իրազեկությունը ատելության խոսքից բխող վտանգների և ատելության խոսքի անընդունելիության մասին՝ ի թիվս այլնի նաև պայքարելով ապատեղեկատվության, բացասական կարծրատիպերի և խարանի դեմ, աջակցելով ատելության խոսքի կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի հարցերով զբաղվող ՀԿ-ներին և հաստատություններին, ինչպես նաև խրախուսելով հանրային գործիչների՝ ատելության խոսքին արագ արձագանքման ջանքերը:

44. ՌԱԵՀ-ն առաջնահերթ կարգով առաջարկում է իշխանություններին ներգրավվել հասարակության շրջանում բազմազանության և հանդուրժողականության կարևորության մասին իրազեկության բարձրացմանն ուղղված միջոցառումներում՝ աջակցելով կոնկրետ գործողությունների՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի և հասարակության տարբեր շերտերից, այդ թվում՝ էթնիկ, կրոնական և սեռական փոքրամասնություններ ներկայացնող քաղաքացիական հասարակության համապատասխան ներկայացուցիչների հետ համագործակցությամբ՝ ռասիստական և ԼԳՖՏԻ-ֆոբիկ ատելության խոսքի, ատելության շարժառիթով բռնության և խտրականության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի նպատակով:

45. ՌԱԵՀ-ը չի կարող ավստսանք չհայտնել այն մասին, որ Խորհրդարանում չկա առաջընթաց վարքի կանոնագրի ներդրման հարցում, որով, ի թիվս այլնի, պատժամիջոցներ կսահմանվեն ռասիստական և ԼԳՖՏԻ-ֆոբիկ քաղաքական դիսկուրսի պարագայում⁴⁸: Որպես ժողովրդավարական քաղաքական գործընթացի դերակատարներ⁴⁹՝ քաղաքական առաջնորդներն ու խորհրդարանի անդամները պետք է հստակ ի ցույց դնեն, որ իրենց հետ փոխկապակցված անձանց կողմից ատելության խոսքի օգտագործումն անընդունելի է, և քայլեր ձեռնարկեն ատելության խոսքի օգտագործումը կանխելու և պատժելու ուղղությամբ:

46. ՌԱԵՀ-ն առաջարկում է իշխանություններին խրախուսել հանրային դերակատարներին, ինչպիսիք են քաղաքական գործիչները, բարձրաստիճան

⁴⁷ Երևանում տեղադրված գովազդային պաստառները երկու օր անց հեռացվել են: «ՓԻՆՔ Արմենիա» ՀԿ-ն դատական հայց է ներկայացրել ընդդեմ քաղաքապետարանի և դիմել է Մշակույթի նախարարությանը՝ գովազդային պաստառները սոցիալական ճանաչելու նպատակով, ինչը Մշակույթի նախարարությունը հրաժարվել է անել: 2022 թ.-ի մարտի 1-ին Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատարանը կայացրել է վճիռ, որով մերժել է սոցիալական ճանաչել երեք գովազդները: Տե՛ս <https://www.pinkarmenia.org/en/news/trial-protest/>

⁴⁸ Այս կապակցությամբ տե՛ս ՌԱԵՀ(2016 թ.), կետեր 50-51:

⁴⁹ Տե՛ս <https://rm.coe.int/16806fe48b>

պաշտոնատար անձինք և կրոնական, տնտեսական ու համայնքային առաջնորդները, որդեգրել արագ, հաստատական և հանրային դիրքորոշում ռասիստական և ԼԳՖՏԻ-ֆոբիկ ատելության խոսքի դրսևորման դեմ, օպերատիվ կերպով արձագանքել նման ցանկացած դրսևորման՝ հակընդդեմ և այլընտրանքային կտրուկ խոսքի միջոցով, ինչպես նաև նպաստել համայնքների միջև փոխըմբռնմանը, այդ թվում նաև համերաշխություն հայտնելով ատելության խոսքի թիրախում հայտնված անձանց: Ընտրված մարմիններն ու քաղաքական կուսակցությունները պետք է ընդունեն համապատասխան վարքի կանոնագիր, որը կարգելի ատելության խոսքի օգտագործումը, կհորդորի իրենց անդամներին և կողմնակիցներին ձեռնպահ մնալ ատելության խոսքի օգտագործումից, սատարումից կամ տարածումից, և կնախատեսի պատժամիջոցներ: Այս կապակցությամբ ՌԱԵՀ-ը վկայակոչում է իր Ընդհանուր քաղաքականության թիվ 15 հանձնարարականը ատելության խոսքի դեմ պայքարի մասին, Նախարարների կոմիտեի CM/Rec (2022)16 հանձնարարականն անդամ պետություններին ատելության խոսքի դեմ պայքարի մասին, ինչպես նաև Եվրոպական քաղաքական կուսակցությունների Խարտիան հանուն ոչ ռասիստական և ներառական հասարակության, որը հաստատվել է Եվրոպայի խորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովի կողմից իր 2443 (2022) բանաձևում:

47. «Տեսալսողական մեդիայի մասին» նոր օրենքով, որն ուժի մեջ է մտել 2020 թ.-ին⁵⁰, ուղղակիորեն արգելվում են այնպիսի հաղորդումները, որոնք հետապնդում են ազգային, ռասայական, սեռային և կրոնական հիմքերով խտրականություն քարոզելու նպատակ կամ պարունակում են նման նպատակ, և պարտավորեցնում է բոլոր արտոնագրված հեռարձակողներին ստորագրել էթիկայի կանոնագիր կամ ընդունել իրենց սեփական ինքնակարգավորման կանոնները: ՌԱԵՀ-ը համարում է, որ դա դրական զարգացում է: Անշուշտ, ատելության խոսքի մասին դրույթներ պարունակող էթիկայի կանոնագիրն⁵¹ ուժի մեջ է 2007 թ.-ից՝ ՋԼՄ-ների էթիկայի դիտորդ մարմնի վերահսկողության ներքո: Սակայն ոչ Դիտորդ մարմինը, ոչ ինքնակարգավորման ներքին մեխանիզմները չեն կարող կայացնել պարտադիր կատարման ենթակա որոշումներ կամ կիրառել պատժամիջոցներ, եթե հեռարձակողը խախտում է էթիկական նորմերը: Նման դեպքերում, օրինակ, հեռարձակողը կարող է պարզապես հրապարակել իր եզրակացությունն առ այն, որ հայտնաբերվել է նորմերի խախտում, մինչդեռ այդ նորմերը շարունակում են խախտվել, ինչպես ՌԱԵՀ-ի պատվիրակությանը հայտնել են Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովի ներկայացուցիչները: Բացի այդ, գոյություն ունեցող ինքնակարգավորման կանոնները, էթիկայի կանոնագրերն ու մշտադիտարկման մեխանիզմները չեն ներառում առցանց ատելության խոսքը: Այնուամենայնիվ, ավանդական և սոցիալական մեդիայով տարածվող ապօրինի բովանդակությունը կարող է հետաքննվել ոստիկանության հատուկ

⁵⁰ <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=126700>

⁵¹ Էթիկայի կանոնագիրը, որը վերանայվել է 2021 թ.-ի մայիսին, մասնավորապես (Կանոն 5) նախատեսում է խմբագիրների և լրագրողների պարտավորությունները. «5.1. *Խուսափել մարդկանց հանդեպ նախապաշարված վերաբերմունքից՝ նրանց ցեղային, սեռային, տարիքային, կրոնական, ազգային, աշխարհագրական պատկանելության, սեռական կողմնորոշման, ֆիզիկական արատների, արտաքինի կամ սոցիալական կարգավիճակի պատճառով*», «5.2. *Որևէ ձևով չբարոզել էթնիկական, կրոնական թշնամանք և անհանդուրժողականություն, քաղաքական, սոցիալական, սեռական և լեզվական հիմքերով խտրականություն, բացառել ատելության խոսքը*», «5.3. *Որևէ ձևով չբարոզել պոռնկագրություն, բռնություն, պատերազմ, չժխտել ցեղասպանությունն ու մարդկության դեմ հանցագործությունները*»: Կանոնագրի 3.5 կետով նախատեսվում է սահմանել սոցիալական ցանցերում խմբագրության աշխատակիցների վարքի կանոնները և հետևել դրանց պահպանմանը:

ստորաբաժանման կողմից⁵² ի պաշտոնե կամ բողոքի հիման վրա, և հանգեցնել քրեական վարույթի: Մոցիալական ցանցերում ատելություն պարունակող բովանդակության մասին, այդ թվում նաև արտասահմանից, հաղորդում ներկայացնելու, այն արգելափակելու և հեռացնելու հնարավորությունը, ըստ երևույթին, դեռ չի կարգավորվում:

48. ՌԱԵՀ-ն առաջարկում է իշխանություններին համապատասխան քայլեր ձեռնարկել համացանցում ատելության խոսքի կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի ուղղությամբ՝ ատելության խոսքի դեմ պայքարի մասին ՌԱԵՀ-ի Ընդհանուր քաղաքականության թիվ 15 հանձնարարականի և ատելության խոսքի դեմ պայքարի մասին Նախարարների կոմիտեի CM/Rec (2022)16 հանձնարարականի համաձայն, մասնավորապես՝ i) սահմանել և սահմանազատել համացանցում ատելության խոսքի դեմ պայքարում պետական և ոչ պետական դերակատարների պարտականություններն ու պատասխանատվությունները, ii) ստեղծել հստակ կանոններ և ընթացակարգեր համացանցում ատելության խոսքի գնահատման և հետաքննման ոլորտում այդ դերակատարների հետ և նրանց միջև արդյունավետ համագործակցության համար, iii) ապահովել, որ առցանց հարթակներից ատելության խոսքի հեռացման ընթացակարգերն ու պայմանները, ինչպես նաև ինտերնետային միջնորդների վրա դրված համապատասխան պարտականություններն ու պատասխանատվության կանոնները լինեն թափանցիկ, հստակ և կանխատեսելի, և որ այդ ընթացակարգերն իրականացվեն պատշաճ իրավական ընթացակարգով, iv) վճռականորեն խրախուսել և սատարել վերապատրաստման դասընթացների կազմակերպումը լրատվության ոլորտի մասնագետների և լրագրողների համար՝ չխոչընդոտելով լրատվամիջոցների անկախությանը, թե ինչպես բացահայտել, լուսաբանել ատելության խոսքը և արձագանքել դրան, ինչպես նաև ինչպես խուսափել դրա օգտագործումից և տարածումից:

49. ՌԱԵՀ-ին հայտնի է դարձել, որ 2022 թ.-ի հուլիսին ուժի մեջ մտած նոր Քրեական օրենսգրքում և Քրեական դատավարության օրենսգրքում հաշվի են առնվել Եվրոպայի խորհրդի տրամադրած փորձագիտական կարծիքները, և որ ծանր վիրավորանքի վերաբերյալ վիճահարույց դրույթը հանվել է⁵³: Նոր օրենսդրությամբ բացահայտ կերպով քրեականացվում է ատելության խոսքը, որը, ընդհանուր առմամբ, ընկալվում է որպես ատելություն, խտրականություն, անհանդուրժողականություն կամ թշնամանք հրահրելուն կամ քարոզելուն ուղղված հրապարակային խոսքը, կամ այդ նպատակով նյութեր կամ առարկաներ տարածելը (հոդվածներ 329-330), ինչպես նաև ցեղասպանությունը կամ մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունները հրապարակայնորեն

⁵² Իշխանությունները տեղեկացրել են ՌԱԵՀ-ին, որ Հայաստանի Հանրապետության ոստիկանության քրեական ոստիկանության գլխավոր վարչության օպերատիվ-հետախուզական տեղեկատվության և համակարգչային հանցագործությունների դեմ պայքարի վարչության բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտում հանցագործությունների դեմ պայքարի բաժինը վերահսկում է համացանցը՝ համակարգչի միջոցով ռախիստական կամ այլատյաց նյութերի տարածման, ինչպես նաև ազգային, ռասայական և այլ հիմքերով թշնամանք ու ատելություն սերմանելու գործողությունները բացահայտելու և դրանց արագ արձագանքելու նպատակով:

⁵³ Այս դրույթը կիրառվել է 2021 թ.-ի օգոստոսից մինչև 2022 թ.-ի հուլիսն ընկած ժամանակահատվածում և նախատեսում էր, որ «ծանր վիրավորանք» հասցնող կամ «ծայրահեղ անպարկեշտ եղանակով» ուրիշի արժանապատվությունը վիրավորող անձինք պետք է տուգանվեն մինչև 500,000 դրամ (մոտ 1,250 եվրո): Այդպիսի վիրավորանքները, որոնք հրապարակային ձևով և պարբերաբար կատարվել են անձանց նկատմամբ նրանց «հանրային գործունեությամբ» պայմանավորված, պատժվում էին տուգանքներով 1 միլիոնից մինչև 3 միլիոն դրամի չափով (2,500-7,500 եվրո) կամ մինչև երեք ամիս ազատազրկմամբ: Այս դրույթով պաշտպանված անձինք եղել են պետական պաշտոնյաներ, քաղաքական գործիչներ, քաղաքացիական ակտիվիստներ և այլ հասարակական գործիչներ:

հերքելը, արդարացնելը, դրանք քարոզելը կամ դրանց վտանգավորությունը նսեմացնելը (հոդված 136): Այս կապակցությամբ, դրական քայլ է, որ նոր քրեական օրենսդրության մեջ ներառված են խտրականության և ստեղծության հիմքով հանցագործությունների դեմ պայքարին ուղղված դրույթներ՝ պաշտպանվող հիմքերի բաց ցանկով, այդ թվում՝ ռասան, մաշկի գույնը, էթնիկ փոքրամասնության պատկանելությունը, կրոնը և «անձնական ու սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքները»:

50. Այդուհանդերձ, ՌԱԵՀ-ը հարցեր է բարձրացնում, թե արդյոք նոր դրույթները բավարար կլինեն քրեական արդարադատության դերակատարների համար՝ ստեղծության խոսքի, ստեղծության հիմքով հանցագործությունների և քրեական բնույթի խտրականության բոլոր ձևերի դեմ պայքարելու համար: Ծանրացուցիչ հանգամանքներին վերաբերող քրեական դրույթների հետ կապված՝ ՌԱԵՀ-ն ավստոսանքով նշում է, որ դրանք չեն ընդգրկում իր մանդատի շրջանակին դասվող բոլոր հիմքերը (մասնավորապես՝ լեզուն և քաղաքացիությունը):

51. ՌԱԵՀ-ն առաջարկում է իշխանություններին վերանայել ստեղծության խոսքի, ծանրացուցիչ հանգամանքների և խտրականության վերաբերյալ նոր քրեական դրույթները՝ քրեական արդարադատության դերակատարներին հնարավորություն ընձեռելու արդյունավետ կերպով պայքարել ռասիստական և ԼԳԲՏԻ-ֆոբիկ ստեղծության խոսքի, ստեղծության հիմքով այլ հանցագործությունների և խտրականության դեմ:

52. ՌԱԵՀ-ը մտահոգված է խտրականության մասին հրապարակային հաղորդումներ ներկայացնող անհատների նկատմամբ իրավապահ մարմինների աշխատակիցների կողմից վրեժխնդիր կամ ահաբեկող բնույթի ընթացակարգերի մասին պնդումներով: Օրինակ՝ ՌԱԵՀ-ին նախազգուշացրել են մի ընթացիկ գործի մասին, որը հարուցվել է ստեղծության խոսքի քրեական հատկանիշներով եզրի ակտիվիստի նկատմամբ՝ իշխանությունների կողմից լրագրողի հետ նրա անձնական գրույցի գաղտնալսումից հետո⁵⁴: ՌԱԵՀ-ը կիսում է միջազգային և ազգային մի շարք իրավապաշտպանների, այդ թվում նաև Եվրոպայի խորհրդի Մարդու իրավունքների հանձնակատարի արտահայտած մտահոգությունները⁵⁵ և հուսով է, որ իշխանությունները հետևողականորեն կապահովեն ստեղծության խոսքին վերաբերող քրեական, քաղաքացիական և վարչական իրավական դրույթների մեկնաբանումն ու կիրառումը Եվրոպայի խորհրդի չափորոշիչներին՝ ներառյալ ազատ արտահայտման իրավունքին լիակատար համապատասխանությամբ:

⁵⁴ Այցի պահին խնդրո առարկա ակտիվիստի գործը քննվում էր Երևանի ընդհանուր իրավասության դատարանում՝ Քրեական օրենսգրքի (2003 թ.) 226-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին կետով՝ հրապարակայնորեն թշնամանք հարուցելու մեղադրանքով: Նրա կողմնակիցներն ու փաստաբանները պնդում էին, որ այս քրեական վարույթը պատասխան գործողություն է իր դեմ՝ եզրիների մարդու իրավունքների խախտումների մասին բարձրաձայնելու համար: Ավելի մանրամասն տե՛ս օրինակ՝ <https://hcav.am/en/sashik-sultanyan-8-8-22/>

⁵⁵ Տե՛ս Եվրոպայի խորհրդի մարդու իրավունքների հանձնակատարի նամակը՝ ուղղված Հայաստանի Հանրապետության գլխավոր դատախազին 2021 թ.-ի նոյեմբերին, հասանելի է հետևյալ հղումով՝ [Հանձնակատարը պարզաբանում է պահանջում հայ իրավապաշտպան Սաշիկ Սուլթանյանի նկատմամբ հարուցված քրեական գործի վերաբերյալ - Տեսակետ \(coe.int\)](https://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=27372&LangID=E) և գլխավոր դատախազի պատասխանը <https://rm.coe.int/reply-by-the-prosecutor-general-of-armenia-to-the-letter-of-dunja-mija/1680a4a18f>: Տե՛ս նաև մարդու իրավունքների պաշտպանների, փոքրամասնությունների խնդիրների և խոսքի ազատության հարցերով ՄԱԿ-ի հատուկ զեկուցողների հայտարարությունը, որը հասանելի է հետևյալ հղումով՝ <https://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=27372&LangID=E>, և «Հյուսիսային Գայթս Վոթչ» կազմակերպության հայտարարությունը, որը հասանելի է այստեղ՝ [Հայաստան. Ակտիվիստի նենգամիտ հետապնդում | Հյուսիսային Գայթս Վոթչ \(hrw.org\)](https://www.hrw.org)

B. Ատելության շարժառիթով բռնություն

53. Վերը նկարագրված թերացումները՝ կապված տվյալների հավաքագրման համապարփակ մեխանիզմների բացակայության, լայնածավալ թերհաղորդման և ԼԳՖՏԻ անձանց նկատմամբ գերակշռող թիրախավորման հետ, հավասարապես վերաբերում են ատելության շարժառիթով բռնություններին:
54. Օրինակ՝ 2016-2017 թթ.-ին՝ տասներկու ամսվա ընթացքում «Իրավունքի Կողմ» հասարակական կազմակերպությունն արձանագրել է տրանսգենդեր անձանց նկատմամբ ատելության շարժառիթով բռնության մոտ 100 դեպք⁵⁶: «ՓԻՆՔ Արմենիա» հասարակական կազմակերպությունը, որը մասնագիտացած է ԼԳՖՏԻ անձանց հավասարության խթանման ոլորտում, փաստագրել է սեռական կողմնորոշման կամ գենդերային ինքնության հիմքով ֆիզիկական հարձակման առնվազն 17 դեպք 2019 թ.-ի հունվար-օգոստոս ամիսներին և այդ բնույթի երկու հարձակման դեպք՝ 2020 թ.-ի հունվար-հուլիս ամիսներին⁵⁷: 2022 թ.-ի առաջին կիսամյակում «ՓԻՆՔ Արմենիա»-ն հանրային տարածքներում ագրեսիայի այլ դեպքերից բացի, գրանցել է ԼԳՖՏԻ անձանց նկատմամբ ընտանեկան բռնության չորս դեպք (2021 և 2020 թթ.-ի նույն ժամանակահատվածում համապատասխանաբար արձանագրված 11 և 12 դեպքերի համեմատ)⁵⁸:
55. *Օգանեզովան ընդդեմ Հայաստանի* գործով 2022 թ.-ի մայիսի 17-ի վճռով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը գտել է, որ իշխանությունները չեն տրամադրել համարժեք պաշտպանություն դիմումատուին և պատշաճորեն չեն քննել նրա նկատմամբ դրսևորած հոմոֆոբ բնույթի բռնությունը, այդ թվում՝ նրա ակումբի հրկիզումը և դրան հաջորդած հոմոֆոբ բնույթի հարձակումները⁵⁹: Ցավոք, ՌԱԵՀ-ին հանդիպած քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների խոսքերով՝ ԼԳՖՏԻ-ֆոբիկ ատելության հիմքով հանցագործությունների զոհերը բախվում են նմանօրինակ խնդիրների նաև իրավապահ մարմիններին դիմելիս, իսկ քրեական գործերը շատ հաճախ կարճվում են կամ վերադրակավորվում ավելի թեթև մեղադրանքներով⁶⁰: Օրինակ՝ ԼԳՖՏԻ անձանց նկատմամբ ընտանիքի անդամների կողմից իրենց սեռական կողմնորոշման կամ գենդերային ինքնության պատճառով բռնության դեպքերը ոչ միշտ են համարվում ընտանեկան բռնություն, այլ դիտարկվում են որպես իրավախախտումներ, որոնց համար կիրառվում են թեթև պատժամիջոցներ⁶¹: Մեկ այլ դեպքում, երբ մոտ երեսուն հոգանոց խումբը Շուռնուխում բախվել է ԼԳՖՏ համայնքի ինը անդամների և նրանցից երկուսին ծանր վիրավորել⁶², գործն ի սկզբանե կարճվել է 2018 թ.-ին: Հետագայում դատարանի որոշումը բողոքարկվել է, և գործի դատական քննությունը

⁵⁶ ԻԼԳՄ 2018 թ.-ի տարեկան զեկույց, Հայաստանում արձանագրվել են ԼԳՖՏԻ-ֆոբիկ հարձակման դեպքեր. <https://www.ilga-europe.org/resources/news/latest-news/lgbti-phobic-attacks-reported-armenia>

⁵⁷ Հայաստանում արձանագրվել են ԼԳՖՏԻ-ֆոբիկ հարձակման դեպքեր. <https://www.ilga-europe.org/resources/news/latest-news/violent-attack-lgbtq-community-armenia>

⁵⁸ <https://www.pinkarmenia.org/en/news/2022cases/>

⁵⁹ Օգանեզովան ընդդեմ Հայաստանի, գանգատներ թ. 71367/12 և 72961/12, 2022 թ.-ի մայիսի 17-ի վճիռ, վերջնական՝ 2022 թ.-ի օգոստոսի 17-ին <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-217250>

⁶⁰ <https://www.pinkarmenia.org/en/news/2022cases/>

⁶¹ <https://www.pinkarmenia.org/en/news/dvcase-yerevan/>

⁶² Հայաստանում արձանագրվել են ԼԳՖՏԻ-ֆոբիկ հարձակման դեպքեր. <https://www.ilga-europe.org/resources/news/latest-news/violent-attack-lgbtq-community-armenia>

վերսկսվել է 2019 թ.-ի դեկտեմբերին⁶³ և կրկին կարճվել 2021 թ.-ի փետրվարին՝ քրեական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետը լրանալու հիմքով: Վերջին որոշման դեմ բողոքարկումը դեռևս ընթացքի մեջ էր ՌԱԵՀ-ի այցի ժամանակ:

56. Ինչպես ավելի վաղ նշվեց սույն զեկույցում, այն փաստը, որ Հայաստանի օրենսդրությամբ բացահայտորեն չի ընդունվում սեռական կողմնորոշման, գենդերային ինքնության և սեռական առանձնահատկությունների հիմքով կողմնակալության առկայությունը, ինչպես նաև ռասիստական և ԼԳԲՏԻ-ֆոբիկ քրեական հանցագործություններին արձագանքելու իշխանությունների թվացող չկամությունը, կարող են նպաստել անպատժելիության մթնոլորտի ստեղծմանը, ինչն իր հերթին խթանում է թշնամանք ու բռնություն ԼԳԲՏԻ և հնարավոր այլ համայնքներին պատկանող անձանց նկատմամբ⁶⁴: Դա նաև ծնում է անվստահության զգացում ԼԳԲՏԻ միությունների և իրավապահ գերատեսչությունների միջև⁶⁵: Ըստ ՀԿ-ների ներկայացուցիչների՝ տուժողները դժկամությամբ էին դիմում ոստիկանություն, կամ նույնիսկ տուժողների աջակցության ծառայություն կամ բժշկական հաստատություն, այլ ավելի շուտ աջակցություն էին փնտրում ընկերների և ՀԿ-ների աշխատակիցների շրջանում⁶⁶: ՌԱԵՀ-ը ցավով է նշում, որ ատելության շարժառիթով բռնության, այդ թվում՝ ԼԳԲՏԻ անձանց և իրավապաշտպանների նկատմամբ, դեպքերի արդյունավետ քննության և քրեական հետապնդման հետ կապված իր նախորդ հանձնարարականների կատարման ուղղությամբ շատ քիչ առաջընթաց է գրանցվել կամ ընդհանրապես չի գրանցվել⁶⁷: Այս համատեքստում ոստիկանության նոր ծառայության համայնքային ոստիկանության ստեղծումը կարող է դիտարկվել որպես դրական զարգացում:

57. ՌԱԵՀ-ն առաջարկում է, որ իշխանություններն իրավապահ մարմինների աշխատակիցներին, դատախազներին և քրեական արդարադատության այլ դերակատարներին տրամադրեն պատշաճ վերապատրաստում և մշակեն հստակ ուղեցույցներ՝ ատելության հիմքով հանցագործությունների դեմ պայքարում նրանց օգնելու համար: Այդպիսի վերապատրաստման և ուղեցույցների նպատակը պետք է լինի օգնել նրանց ավելի լավ բացահայտելու ատելության շարժառիթները (կանխակալության ցուցիչները) ոստիկանական հետաքննությունների և քրեական հետապնդումների համատեքստում, ինչպես նաև ապահովել, որ էթնիկ, կրոնական և սեռական փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների նկատմամբ ատելության հիմքով ցանկացած հանցագործություն պատշաճորեն քննվի քրեական արդարադատության համակարգի կողմից:

III. ԻՆՏԵԳՐՈՒՄ ԵՎ ՆԵՐԱՌՈՒՄ

58. Հայաստանում ինտեգրման և ներառման քաղաքականությունը վերաբերում է մի կողմից փախստականներին, ապաստան հայցողներին և միգրանտներին, և մյուս կողմից՝ երկրում պատմականորեն ապրող էթնիկ, լեզվական և կրոնական փոքրամասնություններին:

⁶³ Տե՛ս <https://www.pinkarmenia.org/en/news/shurnukh-trial/>

⁶⁴ ՌԱԵՀ(2016 թ.), կետեր 63-64:

⁶⁵ <https://www.pinkarmenia.org/en/news/2022cases/>

⁶⁶ ԻԼԳՄ 2018 թ.-ի տարեկան զեկույց, Հայաստանում արձանագրվել են ԼԳԲՏԻ-ֆոբիկ հարձակման դեպքեր. <https://www.ilga-europe.org/resources/news/latest-news/lgbti-phobic-attacks-reported-armenia>

⁶⁷ Տե՛ս ՌԱԵՀ(2016 թ.), կետեր 54 և 64:

59. Մարդկանց այս երկու կատեգորիաների հետ կապված՝ ՌԱԵՀ-ը համարում է, որ հավասարության վերաբերյալ վստահելի տվյալների և խտրականությունից արդյունավետ պաշտպանության միջոցների բացակայությունը դեռևս դժվարացնում է ՌԱԵՀ-ին առնչվող խմբերի վրա ինտեգրման և ներառման միջոցառումների ազդեցության գնահատումը⁶⁸:
60. Այնուամենայնիվ, ՌԱԵՀ-ը հուսով է, որ տվյալների հավաքագրման ոլորտում որոշակի առաջընթաց կլինի 2022 թ.-ի նոր մարդահամարի անցկացումից հետո: Նոր մարդահամարը պետք է հիմնվի նոր մեթոդաբանության վրա՝ հենվելով բնակչության պետական ռեգիստրի տվյալների, ինչպես նաև սահմանային վերահսկողության համակարգի ամենօրյա թարմացվող արձանագրումների վրա: Իշխանությունները բացատրել են, որ նոր մարդահամարի անցկացման մեթոդաբանությունն ընդունվել է միջազգային գործընկերների և ՀԿ-ների հետ խորհրդակցությունների արդյունքում և որ այն ներառելու է հարցեր՝ կապված կյանքի տարբեր ոլորտներին, ինչպիսիք են կրթությունը, զբաղվածությունն ու բնակարանային ապահովումը:

A. Միգրանտներ

Տվյալների և ինտեգրման քաղաքականություն

61. Հայաստանում շարունակվում է պահպանվել միգրացիայի բացասական ցուցանիշը, թեև նոր միգրանտների ներհոսքն ավելանում է⁶⁹ վերջին տարիներին բժշկության ոլորտի հնդիկ ուսանողների և Լեռնային Ղարաբաղից կամ Սիրիայից փախած էթնիկ հայերի ժամանումով: 2022 թ.-ի փետրվարին Ուկրաինայի դեմ Ռուսաստանի ագրեսիայի բռնկումից հետո նկատվել է մուտքերի լրացուցիչ ներհոսք՝ հիմնականում Ռուսաստանի Դաշնությունից⁷⁰: Պատերազմի առաջին ամիսներին կտրուկ աճել է Հայաստանի քաղաքացիություն ստանալու համար դիմող ռուսների թիվը, և Հայաստան է ժամանել Ռուսաստանի մոտ 40-50,000 քաղաքացի⁷¹: Բացի այդ, նույն ժամանակահատվածում գրանցվել են նաև մոտ 200 ապաստան հայցողներ Ուկրաինայից՝ հիմնականում հայկական ծագումով: ՌԱԵՀ-ը գոհունակությամբ նշում է, որ ընդհանուր առմամբ միգրանտներին լավ են ընդունում Հայաստանում և որ նրանց նկատմամբ խտրական կամ ագրեսիվ վարքագծի որևէ միջադեպի մասին չի հաղորդվել⁷²:
62. ՄԱԿ-ի փախստականների հարցերով գերագույն հանձնակատարի գրասենյակի (ՄԱԿ ՓԳՀ) տվյալներով՝ 2022 թ.-ի հուլիս ամսվա դրությամբ Հայաստանն ընդունել է 35,485 միգրանտ, այդ թվում՝ 34,274 փախստական և փախստականի իրավիճակում գտնվող անձանց (հիմնականում Լեռնային Ղարաբաղից փախած մարդիկ⁷³), 395 ապաստան հայցող և 816

⁶⁸ Այս կետի հետ կապված տե՛ս նաև ՌԱԵՀ(2016 թ.), կետեր 75-77 և 86:

⁶⁹ <https://www.iom.int/node/29931/facts-and-figures>

⁷⁰ Ըստ որոշ տվյալների՝ 2022 թ.-ի առաջին եռամսյակում Հայաստան է ժամանել Ռուսաստանի մինչև 142,000 քաղաքացի, տե՛ս [The Guardian \(13 մայիս, 2022 թ.\)](https://www.theguardian.com/world/2022/jul/13/russian-exiles-in-armenia-fear-kremlins-long-reach-dc88p83ds), <https://www.thetimes.co.uk/article/russian-exiles-in-armenia-fear-kremlins-long-reach-dc88p83ds>, [The Moscow Times \(19 սպրիլ, 2022 թ.\)](https://www.themoscowtimes.com/2022/07/19/russian-exiles-in-armenia), [The Irish Times \(21 մարտ, 2022 թ.\)](https://www.irishtimes.com/news/world/europe/2022/07/21/russian-exiles-in-armenia/)

⁷¹ [Osservatorio Balcani e Caucaso - Transeuropa \(8 հունիսի, 2022 թ.\)](https://www.osservatorio-balcane-e-caucaso.it/en/2022/07/13/osservatorio-balcane-e-caucaso-transeuropa-8-hnlnhuh-2022-07-13/), [France24 \(22 սեպտեմբերի, 2022 թ.\)](https://www.france24.com/en/20220722-russian-exiles-in-armenia), [MassisPost \(7 սեպտեմբերի, 2022 թ.\)](https://www.massispost.com/2022/07/22/russian-exiles-in-armenia/): Մակայն իշխանությունների տվյալներով՝ 2022 թ.-ի ընթացքում Հայաստան ժամանած Ռուսաստանի բազմաթիվ քաղաքացիներ լքել են երկիրը:

⁷² Տե՛ս նաև [The Moscow Times \(1 օգոստոսի, 2022 թ.\)](https://www.themoscowtimes.com/2022/07/13/russian-exiles-in-armenia/)

⁷³ Հայաստանի միգրացիոն ծառայության տվյալներով՝ 2020 թ.-ին շուրջ 90,000 մարդ տեղահանվել է Լեռնային Ղարաբաղից և ապաստան գտել Հայաստանում: [Հայաստան, 2020 թ.-ի դեկտեմբերի 15-ի դրությամբ Միգրացիոն ծառայության գրասենյակի կողմից գրանցված ԼՂ-ից փախստականի իրավիճակում գտնվող անձինք](https://www.armenianpress.com/2020/07/15/armenian-press-report-on-the-90000-people-evacuated-from-nagorno-karabakh/)

քաղաքացիություն չունեցող անձանց⁷⁴: 2017-ից 2021 թթ.-ի ժամանակահատվածում Հայաստանում միջինում տարեկան մոտ 220 մարդ ապաստան է փնտրել: Միգրացիոն ծառայության վերջին վիճակագրական տվյալների համաձայն՝ 2021 թ.-ին 260 ապաստան հայցող անձանցից 118-ը եկել է Իրանից, 52-ը՝ Իրաքից, 14-ը՝ Կուրդիստանից և 27-ը՝ Սիրիայի Արաբական Հանրապետությունից⁷⁵: Ոստիկանության տրամադրած վիճակագրական զեկույցների և Միգրացիայի միջազգային կազմակերպության (ՄՄԿ) 2020 թ.-ի հետազոտության տվյալների համաձայն՝ 2019 թ.-ի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ Հայաստանում կացության վավեր կարգավիճակ է ունեցել 16,648 օտարերկրյա քաղաքացի, որոնցից 5,000-ը ունեցել է ժամանակավոր կացության թույլտվություն մինչև մեկ տարի ժամկետով (1,562-ը՝ Հնդկաստանի քաղաքացիներ, որոնցից 1,325-ը՝ ուսանողներ), 7,482-ն ունեցել է մշտական կացության թույլտվություն (այդ թվում՝ 3,680 Ռուսաստանի քաղաքացիներ և 66 Հնդկաստանի քաղաքացիներ), 4,166-ն ունեցել է հատուկ կացության թույլտվություն մինչև 10 տարի ժամկետով⁷⁶: Իշխանությունները նշել են, որ 2021 թ.-ին Հայաստանում մշտական կացության կարգավիճակ է ստացել 2,450 միգրանտ, 2020 թ.-ին՝ 2,178, 2019 թ.-ին՝ 2,059, 2018 թ.-ին՝ 1,809 և 2017 թ.-ին՝ 1,301 միգրանտ: Եթե 2017 թ.-ին այդ միգրանտների գրեթե 50%-ը կանայք էին, 2021 թ.-ին կանանց մասնաբաժինը կազմել է մեկ երրորդից փոքր-ինչ ավելի:

63. Փախստական ճանաչված անձանց ընտանիքների վերամիավորման հարցերը կարգավորվում են «Փախստականների և ապաստանի մասին» օրենքով: Հպատակագրման պարզեցված ընթացակարգերը կիրառվում են վերադարձող էթնիկ հայերի⁷⁷, փախստականների և քաղաքացիություն չունեցող անձանց⁷⁸ նկատմամբ:
64. ՌԱԵՀ-ը գոհունակությամբ նշում է, որ փախստականների և ապաստանի համակարգի ընթացիկ բարեփոխումները, ընդհանուր առմամբ, կհանգեցնեն **խոստումնալից գործելակերպերի**: Ակնկալվում է, որ այս բարեփոխումները կիրականացվեն որպես առաջնահերթություն 2022 թ.-ին մեկնարկած երկամյա ծրագրի շրջանակներում՝ ՄԱԿ ՓԳՀ-ի, Եվրամիության և ՄՄԿ-ի աջակցությամբ, և կներառեն Ներքին գործերի նախարարության ստեղծումը, որը պատասխանատու կլինի միգրացիոն հարցերի համար, որոնցով ներկայում զբաղվում են Ոստիկանությունն ու Միգրացիոն ծառայությունը (վերջինս գտնվում է Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության ներքո)⁷⁹:

⁷⁴ [ՄԱԿ ՓԳՀ Հայաստան](#)

⁷⁵ Հայաստանի միգրացիոն ծառայություն, [Վիճակագրական հաշվետվություն 2021 թ.](#)

⁷⁶ [ՄՄԿ, Կարիքների արագ գնահատում. Հայաստանում Քովիդ-19-ի հետ կապված խոցելիության աստիճանը միգրանտների շրջանում](#)

⁷⁷ Այս հնարավորությունը սահմանափակելուն ուղղված օրենսդրական առաջարկներ են ներկայացվել 2022 թ.ի հուլիսին այն բանից հետո, երբ մոտ 10,000 մարդ դիմել է Հայաստանի քաղաքացիություն ստանալու համար ոչ թե Հայաստանում հաստատվելու, այլ հայկական անձնագրեր ստանալու և այլ երկրներ ճանապարհորդելու նպատակով: Ներկայում էթնիկ հայերը կարող են հայցել Հայաստանի քաղաքացիություն՝ առանց բնակության կարգավիճակի կամ լեզվի ստուգման պահանջների՝ ի տարբերություն այլ կատեգորիաների օտարերկրացիների: <https://www.civilnet.am/en/news/668110/armenia-suggests-strict-citizenship-requirements/>

⁷⁸ Տե՛ս [Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիության մասին 1995 թ.-ի օրենքը](#):

⁷⁹ <https://armenpress.am/eng/news/1088337/>, <https://armenia.un.org/en/191030-unhcr-and-migration-service-meet-stakeholders-initiate-comprehensive-package-law-amendments>

65. ՌԱԵՇ-ը նշում է, որ 2018-2019 թթ.-ին մոտ 40 և 25 անձ մասնակցել է լեզվի և քաղաքացիական կողմնորոշման դասընթացների⁸⁰, նախքան դրանց դադարեցումը 2020-2021 թթ.-ին՝ Քովիդ-19 համավարակով պայմանավորված սահմանափակումների և 2020 թ.-ի Ադրբեջանի հետ հակամարտության պատճառով: 2021 թ.-ին ՄՄԿ-ի կողմից մշակվել է նաև անվճար բջջային հավելված (MigApp), որն օգնում է միգրանտներին տեղեկանալ տվյալ երկրի միգրացիոն ծառայությունների մասին և համապատասխան այլ տեղեկություններ ստանալու հարցում⁸¹: Լեզվի դասընթացները և միգրանտների աջակցության այլ ձևերը նաև տրամադրվում են ՀԿ-ների և միջազգային կազմակերպությունների, ինչպես օրինակ՝ ՄԱԿ ՓԳՀ-ի կողմից, նույնիսկ եթե նրանց միջոցները, ընդհանուր առմամբ, բավարար չեն լիարժեք հոգալու կարիքները: Փախստականները և ժամանակավոր ապաստան ստացած անձինք նաև իրավունք ունեն օգտվել անվճար իրավաբանական օգնությունից⁸²:
66. Այնուամենայնիվ, այցի ընթացքում ՌԱԵՇ-ի ուշադրությունը հրավիրվել է ապաստան տրամադրելու ընթացակարգին առնչվող մի շարք հարցերի, մասնավորապես՝ պատշաճ կերպով հաշվի չեն առնվել խոցելիության չափանիշները⁸³, ոչ միշտ են ապահովվել ապաստանի տրամադրման արդարացի ընթացակարգեր՝ հատկապես կապված իրավաբանական օգնության, բանավոր և գրավոր թարգմանության, անվտանգության ռիսկերի գնահատման հետ, ապաստանի տրամադրման գործերով զբաղվող իրավական ոլորտի մասնագետների համար բավարար վերապատրաստում չի ապահովվել:

67. ՌԱԵՇ-ն առաջարկում է իշխանություններին առաջնահերթ կարգով ընդունել Ինտեգրման ռազմավարություն, որը կուղեկցվի համապատասխան ֆինանսական միջոցներով և կարողությունների զարգացման միջոցառումներով, որոնք կապահովեն փախստականների, ապաստան հայցողների և միգրանտների, ինչպես նաև նման իրավիճակներում հայտնված ցանկացած այլ անձանց կամ անձանց խմբերի համար աջակցության կոնկրետ գործողությունների արդյունավետ իրականացում՝ ներառյալ, ի թիվս այլնի, լեզվի և քաղաքացիական կողմնորոշման դասընթացներ: Ընդ որում՝ իշխանությունները պետք է հիմնվեն ազգային մակարդակում միջմշակութային ինտեգրման ռազմավարության մոդելային շրջանակի վրա, որն ընդունվել է Եվրոպայի խորհրդի Խտրականության դեմ պայքարի, բազմազանության և ներառման հարցերով միջկառավարական ղեկավար կոմիտեի (CDADI) կողմից 2021 թ.-ին:

Կրթություն և զբաղվածություն

68. Որպես **լավ գործելակերպ**՝ ՌԱԵՇ-ը ողջունում է այն փաստը, որ փախստական երեխաներն ունեն կրթություն ստանալու իրավունք՝ անկախ նրանց կարգավիճակից, և որ իշխանությունների կողմից ձեռնարկվել են հատուկ միջոցներ դպրոցական համակարգում Լեռնային Ղարաբաղից տեղահանված

⁸⁰ Ըստ իշխանությունների տրամադրած տեղեկությունների՝ քաղաքացիական կողմնորոշման դասընթացների նպատակն էր խթանել ներգաղթյալների գիտելիքները՝ ընդունող համայնքի արժեքների, մշակույթի, ինչպես նաև նրանց իրավունքների, պարտավորությունների և հնարավորությունների մասին տեղեկատվություն տրամադրելու միջոցով:

⁸¹ <https://armenia.un.org/en/138640-updated-migapp-un-migration-agencys-app-migrants-available-download>

⁸² Տե՛ս https://www.moj.am/en/page/advocacy_and_legal_assistance և <https://www.unhcr.org/am/en/20221-chamber-of-advocates-unhcr-free-legal-aid.html>

⁸³ ՌԱԵՇ-ի գրուցակիցների խոսքերով՝ չկա խոցելիության հատուկ գործոնների բացահայտման, այդ անձանց վերաբերյալ գործերի նյութերի մշակման առաջնահերթության որոշման և անհրաժեշտության դեպքում նրանց հոգեւնցիալական պաշտպանության ծառայություններ ուղարկելու արդյունավետ մեխանիզմ:

մոտ 24,000 երեխաների ինտեգրման ուղղությամբ, ինչպես օրինակ՝ վարչական և գործնական խնդիրների վերաբերյալ իրավիճակային լուծումների ընդունումը, օրինակ՝ նրանց գրանցումը դպրոցին դարձնելու և դպրոց հաճախելու համար տրանսպորտ ապահովելու նպատակով: Իշխանությունները նշել են, որ ըստ պահանջի լրացուցիչ անվճար կրթական աջակցություն է տրամադրվում արտադասարանական խմբերում՝ ներառյալ, անհրաժեշտության դեպքում, մասնագիտացված աջակցություն միգրանտ երեխաներին նախադպրոցական և պարտադիր կրթության ոլորտում:

69. Ինչ վերաբերում է միգրանտների(ն) աշխատանքով ապահովմանը, ՌԱԵՀ-ի պատվիրակությանը հայտնել են, որ մասնագիտական ինտեգրումը, ընդհանուր առմամբ, ավելի հեշտ է հայկական ծագում ունեցող միգրանտների համար, և որ ներկայում ընթանում են մի շարք ծրագրեր՝ միգրանտներին զբաղվածության հասանելիության հարցում աջակցելու նպատակով, միջազգային կազմակերպությունների կողմից աջակցվող համագործակցության մասին համաձայնագրերի շրջանակներում կամ երկկողմանի պայմանավորվածությունների միջոցով, օրինակ՝ Հնդկաստանի հետ:
70. ՌԱԵՀ-ը նաև տեղեկացել է, որ օտարերկրյա որակավորումների ճանաչումը⁸⁴ հնարավոր է նաև փախստականների և ապաստան հայցողների համար, ինչը **լավ գործելիակերպ է:** Այնուամենայնիվ, թեև փախստականներն ու ապաստան հայցողները սկզբունքորեն ունեն աշխատանքային նույն իրավունքները, ինչ Հայաստանի քաղաքացիները⁸⁵, բացառությամբ քաղծառայության ոլորտում զբաղվածության, գործնականում նրանք ավելի խոցելի են աշխատաշուկայում, քան մյուս միգրանտները: Մասնավորապես, նրանց համար կան վարչական խոչընդոտներ աշխատանքի հասանելիության հնարավորությունների և աջակցություն ստանալու տեսանկյունից, այդ թվում՝ անցանց ծառայությունների միջոցով⁸⁶: ՌԱԵՀ-ը հուսով է, որ այս խնդիրները լուծում կստանան ապաստանի տրամադրման նոր քաղաքականության համատեքստում:
71. Կառավարության կողմից ընդունվել են աջակցության մի շարք ծրագրեր՝ երկրի սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի վրա Քովիդ-19 համավարակի լուրջ բացասական հետևանքների մեղմացման նպատակով: Այդ միջոցառումներից որոշները, այդ թվում՝ ուղղված իրենց աշխատանքը կորցրած անձանց աջակցմանը, կանոնավոր կերպով կիրառվել են աշխատանքային միգրանտների նկատմամբ⁸⁷:
72. ՌԱԵՀ-ի այցի ժամանակ նորաստեղծ Առողջապահական և աշխատանքի տեսչական մարմինը պատրաստվում էր լիարժեք գործարկման, իսկ աշխատանքի և սոցիալական աջակցության օրենսդրությունը վերանայման փուլում էր՝ ներառելու, ի թիվս այլնի, միջազգային չափորոշիչներին համահունչ խտրականության բացառման դրույթներ: Բացի այդ, 2022 թ.-ի հունվարին աշխատանքային թույլտվությունների դիմումների գրանցման նոր էլեկտրոնային հարթակի գործարկումը զգալիորեն պարզեցրել է միգրանտների

⁸⁴ <https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/document/Armenia.pdf>

⁸⁵ Սա ներառում է նաև զբաղվածության ոլորտում հավասար վերաբերմունքի և սոցիալական ապահովության իրավունքը:

⁸⁶ Տե՛ս նաև <https://data.unhcr.org/en/documents/details/90802>

⁸⁷ <https://armenia.un.org/en/download/72273/134131>

համար աշխատանքի հասանելիությունը և, ՌԱԵՀ-ի կարծիքով, կարող է համարվել **լավ գործելակերպ**:

Առողջապահական և սոցիալական ապահովության նպաստներ

73. Օրինական կացության կարգավիճակ ունեցող միգրանտները, քաղաքացիություն չունեցող անձինք և փախստականները սոցիալական և բժշկական աջակցություն ստանալու իրավունք ունեն նույն պայմաններով, ինչ Հայաստանի քաղաքացիները⁸⁸: Ապաստան հայցողները նույնպես ունեն առողջապահական ծառայություններից անվճար օգտվելու իրավունք՝ ներառյալ հիվանդանոցային պայմաններում: ՌԱԵՀ-ն ուրախ էր տեղեկանալ, որ սուրբերկույրզի, սիֆիլիսի, հեպատիտ B-ի ու C-ի և ՄԻԱՎ/ՁԻԱՀ-ի թեստավորումն անվճար է բոլորի համար, և որ պատվաստումը հասանելի է դարձել՝ առանց սահմանափակումների, ինչը նրա կարծիքով՝ **լավ գործելակերպ է**: Այնուամենայնիվ, փախստականներն ու ապաստան հայցողները միշտ չէ, որ տեղեկացված են եղել առողջապահական ծառայություններից անվճար օգտվելու իրենց իրավունքների մասին: Հետևելով իր նախորդ հանձնարարականին՝ ՌԱԵՀ-ն իշխանություններին հրավիրում է ուժեղացնել իրենց ջանքերն այս ոլորտում: Հետամուտ լինելով այս հարցում իր նախորդ հանձնարարականին⁸⁹՝ ՌԱԵՀ-ը կոչ է անում իշխանություններին ակտիվացնել իրենց ջանքերն այս ոլորտում:

Բնակարանային ապահովում

74. Համաձայն իր վերջին այցի ընթացքում ՌԱԵՀ-ի հավաքած տեղեկությունների՝ ընդունման հաստատությունները չեն բավարարում փախստականների, ապաստան հայցողների և միգրանտների կարիքները ոչ միայն այն պատճառով, որ հասանելի վայրերը սահմանափակ են, բայց նաև այն պատճառով, որ դրանք հնարավորություն չեն ընձեռում ապահովելու բավարար պաշտպանություն գենդերային հիմքով բռնությունից: ՌԱԵՀ-ի պատվիրակությանը նաև տեղեկացրել են, որ բնակարանային ապահովման խնդիրներ են եղել միգրանտների ընդունման կենտրոնների սահմանափակ հնարավորությունների պատճառով, նույնիսկ հաշվի առնելով այն լրացուցիչ կացարանները, որոնք ապահովել են ՀԿ-ները՝ ՄՄԿ-ի հետ համագործակցությամբ:

75. Իշխանություններն ընդունել են, որ փախստականներին և տեղահանված անձանց ապաստանելու համար հասանելի միջոցները բավարար չեն: Նրանք շեշտել են, որ ջանքեր են գործադրվել և գործադրվում հայկական ծագումով տեղափոխված անձանց՝ ներառյալ 2020 թ.-ի աշնանը հակամարտության հարևան շրջաններից փախած գրեթե 100,000 հոգու համար պատշաճ կերպով բնակարանային ապահովման ուղղությամբ: 2019-2021 թթ.-ի ընթացքում բյուջեից 3.7 միլիարդ դրամ է հատկացվել՝ Երևանի թաղամասերում 270 ընտանիքի բնակարանի գնման վկայագիր տրամադրելու նպատակով: ՌԱԵՀ-ը նաև տեղեկացվել է, որ նույն ծրագիրը շուտով իրականացվելու է մայրաքաղաքի սահմաններից դուրս: ՌԱԵՀ-ին տեղեկացրել են, որ միջազգային ֆինանսավորման շնորհիվ 2023 թ.-ին Երևանում կառուցվելու է նաև նոր ընդունման կենտրոն, որը կհյուրընկալի մինչև 100 ապաստան հայցողի՝ ի լրումն մայրաքաղաքի կենտրոնում առկա 45 վայրերի: Սակայն ինչպես պարզվել է այցի

⁸⁸ Տե՛ս ԵՍԽ (2021 թ.) Հայաստան, Վերանայված եվրոպական սոցիալական խարտիայի 13-րդ հոդվածի 1-ին կետի վերաբերյալ եզրակացությունները:

⁸⁹ ՌԱԵՀ (2011 թ.), կետ 119:

արդյունքներով՝ որևէ կոնկրետ միջոց չի ձեռնարկվել՝ ապահովելու տարածքների հասանելիություն հայկական ծագում չունեցող/էթնիկ հայեր չհանդիսացող ապաստան հայցողների համար⁹⁰: ՌԱԵՀ-ը պետք է հիշեցնի, որ բոլոր մարդկանց, որոնք փախչում են պատերազմից և այլ արտակարգ իրավիճակներից, անկախ իրենց ազգային կամ էթնիկ պատկանելությունից, քաղաքացիությունից, մաշկի գույնից, կրոնից, լեզվից, սեռական կողմնորոշումից կամ գենդերային ինքնությունից, պետք է անհապաղ տրամադրվի համապատասխան պաշտպանություն, և հորդորում է Հայաստանի իշխանություններին պատշաճ կերպով հաշվի առնել այս սկզբունքը փախստականների, ապաստան հայցողների և միգրանտների տեղավորման համար անհրաժեշտ կարողությունները զարգացնելիս:

Մասնակցություն հանրային կյանքին

76. Իշխանությունները նշել են, որ միգրանտները կարող են ինչպես քվեարկել, այնպես էլ առաջադրվել տեղական ընտրություններում⁹¹: ՌԱԵՀ-ի կարծիքով դա կարող է համարվել **լավ գործելակերպ**:

B. Պատմական էթնիկ, կրոնական և լեզվական փոքրամասնություններ

Տվյալներ

77. 2011 թ.-ի մարդահամարի տվյալներով՝ գրեթե 3,000,000 բնակչության 2%-ից քիչը պատկանում էր 11 էթնիկ փոքրամասնությունների խմբերից որևէ մեկին՝ հիմնականում եզդիներ, ռուսներ, ասորիներ, քրդեր և ուկրաինացիներ⁹², և 4%-ից քիչը՝ կրոնական փոքրամասնություններին՝ հիմնականում ավետարանական, շարֆադինական, կաթոլիկ, ուղղափառ, հեթանոսական և մոլոկան համայնքները, ինչպես նաև Եհովայի վկաները⁹³ (մինչդեռ Հայաստանում ապրող բնակչության գրեթե 93%-ը գրանցված է որպես Հայ առաքելական եկեղեցու հետևորդ): Մակայն տվյալների հավաքագրման թերությունների պատճառով այս թվերի վերաբերյալ հարցեր են ծագում⁹⁴: Ինչպես վերը նշվեց, 2022 թ.-ին նախատեսված մարդահամարի ժամանակ կկիրառվի վերանայված մեթոդաբանություն, ինչը մասնավորապես պետք է հիմնվի բնակչության պետական ռեգիստրի հետ ավելի համակարգված աշխատանքին: Այդուհանդերձ, հետագա բարելավումներ են անհրաժեշտ՝ հատկապես պատշաճ հաշվի առնելու բազմակի պատկանելությունը՝ հիմնված ինքնանույնականացման չափանիշների վրա: ՌԱԵՀ-ն այս կապակցությամբ հիշատակում է Ազգային փոքրամասնությունների պաշտպանության մասին շրջանակային կոնվենցիայի խորհրդատվական կոմիտեի (ՇԿԽԿ) կողմից վերջերս կատարված մշտադիտարկման աշխատանքը Հայաստանի վերաբերյալ:

⁹⁰ Այս կապակցությամբ տե՛ս ՌԱԵՀ(2016 թ.), կետ 71:

⁹¹ https://www.arlis.am/Annexes/5/Electoral_Code_angleren.pdf

⁹² <https://www.armstat.am/en/?nid=532> Նոր մարդահամարը կանցկացվի 2022 թ.-ին՝ առաջին անգամ էլեկտրոնային հարցաթերթերի միջոցով:

⁹³ <https://www.armstat.am/en/?nid=532>

⁹⁴ ՇԿԽԿ-ի 2016 թ.-ի Կարծիքի համաձայն՝ 2011 թ.-ին հավաքագրված տվյալների հուսալիությունը կասկածներ է հարուցում՝ հաշվարկի գործընթացում ծագած դժվարությունների պատճառով, այդ թվում՝ հավաքագրված տվյալների անճշտությունը, թափանցիկության բացակայությունը և 2013 թ.-ի դեկտեմբերին արդյունքների հրապարակման հապաղումը:

Մասնակցություն հանրային կյանքին

78. ՌԱԵՀ-ը դրական է գնահատում, որ էթնիկ և կրոնական փոքրամասնությունների ներկայացուցիչները չեն մատնանշել որևէ լուրջ խնդիր՝ երկրի հանրային կյանքում իրենց մասնակցության և այլ խմբերի հետ իրենց փոխհարաբերությունների առնչությամբ: Այս կապակցությամբ հարկ է նշել, որ ՌԱԵՀ-ի այցի ժամանակ վերանայման էին ենթարկվում օրենսդրական երկու փաստաթուղթ, մասնավորապես՝ ազգային փոքրամասնությունների վերաբերյալ և խղճի ազատության ու կրոնական կազմակերպությունների վերաբերյալ: ՌԱԵՀ-ը հուսով է, որ իշխանությունները կամրապնդեն իրենց երկխոսությունը էթնիկ փոքրամասնությունների և կրոնական համայնքների հետ վերոնշյալ փաստաթղթերի ընդունման համատեքստում և կապահովեն դրանց լիակատար համապատասխանությունը Եվրոպայի խորհրդի և միջազգային այլ չափորոշիչներին, այդ թվում՝ հանրային կյանքում հավասար մասնակցության և խտրականությունից պաշտպանվածության առումով: Անդրադարձ է կատարվում ՇԿԽԿ-ի աշխատանքին՝ կապված ազգային փոքրամասնությունների քաղաքական մասնակցության և ներկայացուցչության հետ:

Կրթություն, գրադավածություն, առողջապահություն, բնակարանային ապահովում

79. Կրթության ոլորտում ՌԱԵՀ-ի պատվիրակության հետ հանդիպած փոքրամասնությունների խմբերի ներկայացուցիչները միաձայն շեշտում էին, որ դպրոցից դուրս մնացող աշակերտների թիվը շարունակում է մնալ բարձր, մասնավորապես՝ մոլդկան և եզդի համայնքների շրջանում⁹⁵: Կրթական ցածր առաջադիմության՝ ներառյալ ուսումը վաղաժամկետ թողնելու խնդրի լուծումն ակնհայտ անհրաժեշտություն է՝ ապագա գործազրկությունը, բնակարանային ապահովման անկայուն իրավիճակները և սոցիալական բացառման հանգեցնող այլ գործոնները կանխելու համար: ՌԱԵՀ-ը հորդորում է իշխանություններին հետագա քայլեր ձեռնարկել՝ աջակցելու փոքրամասնությունների թվին՝ պատկանող երեխաներին, մասնավորապես՝ եզդի և մոլդկան երեխաներին՝ բոլոր մակարդակներում կրթության հավասար հասանելիություն խթանելու⁹⁶ և ուսումը վաղաժամկետ թողնելու խնդրի լուծման նպատակով:

80. Աշխատանքի հասանելիությունը սկզբունքորեն բաց է փոքրամասնությունների խմբերի անդամների համար՝ առանց խտրականության, թեև գործնականում նրանց ներկայացվածությունը պետական կառավարման համակարգում հաճախ սահմանափակվում է ցածր պաշտոններով (օրինակ՝ ոստիկանությունում և դատական համակարգում): ՌԱԵՀ-ը խրախուսում է իշխանություններին փոքրամասնությունների խմբերի ներկայացուցիչների հետ համագործակցությամբ մշակել նախաձեռնություններ՝ ուղղված պետական կառավարման բոլոր մակարդակներում նրանց ներկայացվածության բարելավմանը:

⁹⁵ Այցի ընթացքում քաղաքացիական հասարակության կողմից ՌԱԵՀ-ին տրամադրված գնահատականների համաձայն՝ եզդի երեխաների մինչև 30-40%-ը չի ավարտում հանրակրթական դպրոցը: Մինևույն ժամանակ, ուսումը վաղաժամկետ թողնելու վերաբերյալ պաշտոնական տվյալներով՝ խոսքը վերաբերում էր միայն երկու եզդի, մեկ ռուս, մեկ հնդիկ և մեկ իրանցի աշակերտների: 2021 թ. -ին ընդունվել է պարտադիր կրթությունից դուրս մնացած երեխաների բացահայտման և ուղղորդման նոր ընթացակարգ (Կառավարության 2021 թ. -ի փետրվարի 11-ի N 154-Ն որոշում): Սակայն հավասարության մասին տարանջատված հուսալի տվյալների բացակայության պարագայում հնարավոր չէ պատշաճ գնահատել, թե որքանով է դա մնում խնդրահարույց:

⁹⁶ Տե՛ս նաև ՌԱԵՀ(2016 թ.), կետ 84:

81. ՌԱԵՀ-ին չի հաղորդվել էթնիկ կամ ազգային պատկանելության հիմքով խտրականության վերաբերյալ՝ կապված Քովիդ-19 համավարակի համատեքստում առողջապահական ծառայությունների հասանելիության հետ: Դա ողջունելի է: Միննույն ժամանակ, ՌԱԵՀ-ի պատվիրակությանը ներկայացվել են պնդումներ, որոնց համաձայն՝ եզդի կանայք վերարտադրողական առողջության ծառայություններից օգտվելիս երբեմն ենթարկվել են ռասիստական բնույթի բանավոր վիրավորանքների: ՌԱԵՀ-ը հորդորում է առողջապահության մարմիններին առողջապահության ոլորտի մասնագետների համար կազմակերպել համապատասխան շարունակական վերապատրաստման դասընթացներ հավասարության հարցերով, այդ թվում՝ եզդի բուժառուների, մասնավորապես՝ եզդի կանանց նկատմամբ վերաբերմունքի և վարքագծի վերաբերյալ, և ստեղծել ներքին բողոքարկման արդյունավետ մեխանիզմներ:

ՄԻՋԱՆԿՅԱԼ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆՁՆԱՐԱՐԱԿԱՆՆԵՐ

ՌԱԵՀ-ը Հայաստանի իշխանություններին հորդորում է առաջնահերթ կարգով իրականացնել հետևյալ երկու հանձնարարականները.

Երկու առանձնահատուկ հանձնարարականները, որոնց իրականացմանը ՌԱԵՀ-ը Հայաստանի իշխանություններին հորդորում է առաջնահերթ ուշադրություն դարձնել, հետևյալն են.

- (44-րդ կետ) ՌԱԵՀ-ն առաջնահերթ կարգով առաջարկում է իշխանություններին ներգրավվել հասարակության շրջանում բազմազանության և հանդուրժողականության կարևորության մասին իրազեկության բարձրացմանն ուղղված միջոցառումներում՝ աջակցելով կոնկրետ գործողությունների՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի և հասարակության տարբեր շերտերից, այդ թվում՝ էթնիկ, կրոնական և սեռական փոքրամասնություններ ներկայացնող քաղաքացիական հասարակության համապատասխան ներկայացուցիչների հետ համագործակցությամբ՝ ռասիստական և ԼԳԲՏԻ-ֆոբիկ ատելության խոսքի, ատելության շարժառիթով բռնության և խտրականության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի նպատակով:
- (67-րդ կետ) ՌԱԵՀ-ն առաջարկում է իշխանություններին առաջնահերթ կարգով ընդունել Ինտեգրման ռազմավարություն, որը կուղղեցվի համապատասխան ֆինանսական միջոցներով և կարողությունների զարգացման միջոցառումներով, որոնք կապահովեն փախստականների, ապաստան հայցողների և միգրանտների, ինչպես նաև նման իրավիճակներում հայտնված ցանկացած այլ անձանց կամ անձանց խմբերի համար աջակցության կոնկրետ գործողությունների արդյունավետ իրականացում՝ ներառյալ, ի թիվս այլնի, լեզվի և քաղաքացիական կողմնորոշման դասընթացներ: Ընդ որում՝ իշխանությունները պետք է հիմնվեն ազգային մակարդակում միջմշակութային ինտեգրման ռազմավարության մոդելային շրջանակի վրա, որն ընդունվել է Եվրոպայի խորհրդի Խտրականության դեմ պայքարի, բազմազանության և ներառման հարցերով միջկառավարական ղեկավար կոմիտեի (CDADI) կողմից 2021 թ.-ին:

Այս երկու հանձնարարականների կատարման միջանկյալ ուսումնասիրությունը կիրականացվի ՌԱԵՀ-ի կողմից սույն զեկույցի հրապարակումից ոչ ուշ, քան երկու տարի հետո:

Զեկույցի տեքստում հանձնարարականներն առանձնանշված են:

1. (§7) ՌԱԵՀ-ն առաջարկում է օրենքով լիարժեք հավասարության մանդատ տրամադրել Մարդու իրավունքների պաշտպանին և հատկացնել նրան բավարար մարդկային և ֆինանսական ռեսուրսներ՝ այդ մանդատի իրականացման համար: Որպես այլընտրանք՝ օրենքով պետք է ստեղծվեն առանձին հավասարության մարմին կամ մարմիններ: Երկու դեպքում էլ իշխանությունները պետք է պատշաճ կերպով հաշվի առնեն հավասարության մարմինների մասին Ընդհանուր քաղաքականության թիվ 2 հանձնարարականը:
2. (§8) ՌԱԵՀ-ն այս կապակցությամբ առաջարկում է իշխանություններին երաշխավորել, որ «Իրավահավասարության մասին» օրենքի նախագիծը ներառի ՌԱԵՀ-ին առնչվող խտրականության բոլոր հիմքերը, ապահովի արդյունավետ, համարժեք ու տարհամոզիչ պատժամիջոցներ խտրականության դեպքերի համար և ընդունվի ողջամիտ ժամկետներում: Այս համատեքստում պետք է պատշաճ կերպով հաշվի առնել նաև ՌԱԵՀ-ի Ընդհանուր քաղաքականության թիվ 7 հանձնարարականը ռասիզմի և ռասայական խտրականության դեմ ազգային օրենսդրության պայքարի մասին, ինչպես նաև սեռական կողմնորոշման, գենդերային ինքնության և սեռական առանձնահատկությունների հիմքով խտրականության դեմ պայքարին ուղղված օրենսդրության վերաբերյալ ՌԱԵՀ-ի այլ չափորոշիչները: Անհրաժեշտության դեպքում պետք է դիմել Եվրոպայի խորհրդի աջակցությանը:
3. (§14) Հ-ն առաջարկում է իշխանություններին ընթացող կրթական բարեփոխումների շրջանակներում ամրապնդել ուսուցիչների վերապատրաստումը և ապահովել, որ այն պարտադիր կերպով անդրադառնա մարդու իրավունքների հարցերին, հասարակությունում բազմազանության նկատմամբ հարգանքին, ինչպես նաև ցանկացած անձի կամ անձանց խմբի նկատմամբ էթնիկ կամ ազգային ծագման, կրոնի, սեռական կողմնորոշման, գենդերային ինքնության և սեռական առանձնահատկությունների հիմքով խտրականության կանխարգելմանը: Այս հարցերը պետք է արտացոլված լինեն դպրոցական ուսումնական ծրագրերում՝ համապատասխան նյութերի և գործողությունների մշակման միջոցով:
4. (§15) ՌԱԵՀ-ը նաև առաջարկում է ստեղծել արդյունավետ դպրոցական քաղաքականություն և մեխանիզմներ՝ բուլինգի կանխարգելման, մշտադիտարկման և դրան արձագանքման նպատակով, մասնավորապես՝ ԼԳԲՏԻ-ֆոբիկ միջադեպերի հետ կապված, աշակերտների, ուսանողների, ուսուցիչների և ծնողների համար ուղեցույցների մշակման միջոցով:
5. (§20) ՌԱԵՀ-ն առաջարկում է ապաստանի և միգրացիայի հարցերով զբաղվող բոլոր մասնագետներին տրամադրել պարտադիր վերապատրաստում մարդու իրավունքների և հավասարության ոլորտում: Այդպիսի վերապատրաստումը պետք է միտված լինի հատկապես խոցելի կատեգորիաներին՝ ներառյալ սեռական կողմնորոշման, գենդերային ինքնության կամ սեռական առանձնահատկությունների հիմքով Հայաստանում գտնվող ապօրինի միգրանտների և ապաստան հայցող անձանց խմբերին:
6. (§31) ՌԱԵՀ-ն առաջարկում է իշխանություններին ավելի շատ ուշադրություն հատկացնել ԼԳԲՏԻ անձանց հավասարությանը, մասնավորապես՝ i) հավաքագրել և հրապարակել հավասարության վերաբերյալ համապատասխան

տվյալներ՝ անձնական տվյալների պաշտպանության չափորոշիչներին համահունչ, որոնք կօգնեն բացահայտել համակարգային խնդիրները և քաղաքականություն մշակելու առաջնահերթությունները՝ ԼԳԲՏԻ անձանց նկատմամբ խտրականությանն արձագանքելու համար, ii) վերանայել ԼԳԲՏԻ անձանց հավասարության վերաբերյալ ՀՀ օրենսդրության համապատասխանությունը Եվրոպայի խորհրդի չափորոշիչներին՝ ներառյալ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքին, և խորհրդակցել քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների հետ գործող օրենսդրության մեջ անհրաժեշտ փոփոխություններ առաջարկելիս, iii) ԼԳԲՏԻ համայնքների հետ համագործակցությամբ ձեռնարկել միջոցներ ուղղված լայն հասարակության շրջանում իրազեկության բարձրացմանը ԼԳԲՏԻ անձանց և նրանց ընտանիքների իրավիճակի վերաբերյալ կյանքի բոլոր ոլորտներում (ներառյալ կրթության և զբաղվածության հատվածներում):

7. (§32) ՌԱԵՀ-ը նաև առաջարկում է իշխանություններին տրամադրել առողջապահության ոլորտի մասնագետներին համապատասխան նախնական ու աշխատանքային վերապատրաստում և ուղեցույցներ՝ ԼԳԲՏԻ անձանց հետ կապված առողջապահական հարցերի լուծման և առողջապահական ծառայություններին նրանց հասանելիությունն առանց խտրականության երաշխավորելու նպատակով: Այս կապակցությամբ միասնականությունը չպետք է դիտարկվի և արձանագրվի որպես հոգեկան առողջության խանգարում:
8. (§33) Ինչ վերաբերում է մասնավորապես տրանսգենդեր անձանց, ՌԱԵՀ-ն առաջարկում է իշխանություններին հստակեցնել փաստաթղթերում սեռի և անվան փոփոխության պաշտոնական ճանաչման համար պահանջվող ընթացակարգն ու չափանիշները: Այս համատեքստում իշխանությունները պետք է երաշխավորեն, որ հոգեկան առողջության ախտորոշումների պահանջ չլինի :
9. (§37) ՌԱԵՀ-ն առաջարկում է իշխանություններին միջոցներ ձեռնարկել ատելության խոսքի դեպքերի պատշաճ մշտադիտարկման մեխանիզմի մշակման ուղղությամբ սերտորեն համագործակցելով քաղաքացիական հասարակության համապատասխան կազմակերպությունների հետ և հաշվի առնելով Եվրոպայի խորհրդի և այլ միջազգային կազմակերպությունների չափորոշիչները, ինչպես նաև մանրամասն ուղեցույց մշակել ատելության խոսքի և ատելության հիմքով հանցագործությունների վերաբերյալ տվյալների հետևողական և տարանջատված հավաքագրման համար:
10. (§44) ՌԱԵՀ-ն առաջնահերթ կարգով առաջարկում է իշխանություններին ներգրավվել հասարակության շրջանում բազմազանության և հանդուրժողականության կարևորության մասին իրազեկության բարձրացմանն ուղղված միջոցառումներում՝ աջակցելով կոնկրետ գործողությունների Մարդու իրավունքների պաշտպանի և հասարակության տարբեր շերտերից, այդ թվում՝ էթնիկ, կրոնական և սեռական փոքրամասնություններ ներկայացնող քաղաքացիական հասարակության համապատասխան ներկայացուցիչների հետ համագործակցությամբ՝ ռասիստական և ԼԳԲՏԻ-ֆոբիկ ատելության խոսքի, ատելության շարժառիթով բռնության և խտրականության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի նպատակով:
11. (§46) ՌԱԵՀ-ն առաջարկում է իշխանություններին խրախուսել հանրային դերակատարներին, ինչպիսիք են քաղաքական գործիչները, բարձրաստիճան պաշտոնատար անձինք և կրոնական, տնտեսական ու համայնքային առաջնորդները, որդեգրել արագ, հաստատակամ և հանրային դիրքորոշում

ռասիստական և ԼԳԲՏԻ-ֆոբիկ ատելության խոսքի դրսևորման դեմ, օպերատիվ կերպով արձագանքել նման ցանկացած դրսևորման՝ հակընդդեմ և այլընտրանքային կտրուկ խոսքի միջոցով, ինչպես նաև նպաստել համայնքների միջև փոխըմբռնմանը, այդ թվում նաև համերաշխություն հայտնելով ատելության խոսքի թիրախում հայտնված անձանց: Ընտրված մարմիններն ու քաղաքական կուսակցությունները պետք է ընդունեն համապատասխան վարքի կանոնագիր, որը կարգելի ատելության խոսքի օգտագործումը, կհորդորի իրենց անդամներին և կողմնակիցներին ձեռնպահ մնալ ատելության խոսքի օգտագործումից, սատարումից կամ տարածումից, և կնախատեսի պատժամիջոցներ: Այս կապակցությամբ ՌԱԵՀ-ը վկայակոչում է իր Ընդհանուր քաղաքականության թիվ 15 հանձնարարականը ատելության խոսքի դեմ պայքարի մասին, Նախարարների կոմիտեի CM/Rec (2022)16 հանձնարարականն անդամ պետություններին ատելության խոսքի դեմ պայքարի մասին, ինչպես նաև Եվրոպական քաղաքական կուսակցությունների Խարտիան հանուն ոչ ռասիստական և ներառական հասարակության, որը հաստատվել է Եվրոպայի խորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովի կողմից իր 2443 (2022) բանաձևում:

12. (§48) ՌԱԵՀ-ն առաջարկում է իշխանություններին համապատասխան քայլեր ձեռնարկել համացանցում ատելության խոսքի կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի ուղղությամբ՝ ատելության խոսքի դեմ պայքարի մասին ՌԱԵՀ-ի Ընդհանուր քաղաքականության թիվ 15 հանձնարարականի և ատելության խոսքի դեմ պայքարի մասին Նախարարների կոմիտեի CM/Rec (2022)16 հանձնարարականի համաձայն, մասնավորապես՝ i) սահմանել և սահմանազատել համացանցում ատելության խոսքի դեմ պայքարում պետական և ոչ պետական դերակատարների պարտականություններն ու պատասխանատվությունները, ii) ստեղծել հստակ կանոններ և ընթացակարգեր համացանցում ատելության խոսքի գնահատման և հետաքննման ոլորտում այդ դերակատարների հետ և նրանց միջև արդյունավետ համագործակցության համար, iii) ապահովել, որ առցանց հարթակներից ատելության խոսքի հեռացման ընթացակարգերն ու պայմանները, ինչպես նաև ինտերնետային միջնորդների վրա դրված համապատասխան պարտականություններն ու պատասխանատվության կանոնները լինեն թափանցիկ, հստակ և կանխատեսելի, և որ այդ ընթացակարգերն իրականացվեն պատշաճ իրավական ընթացակարգով, iv) վճռականորեն խրախուսել և սատարել վերապատրաստման դասընթացների կազմակերպումը լրատվության ոլորտի մասնագետների և լրագրողների համար՝ չխոչընդոտելով լրատվամիջոցների անկախությանը, թե ինչպես բացահայտել, լուսաբանել ատելության խոսքը և արձագանքել դրան, ինչպես նաև ինչպես խուսափել դրա օգտագործումից և տարածումից:
13. (§51) ՌԱԵՀ-ն առաջարկում է իշխանություններին վերանայել ատելության խոսքի, ծանրացուցիչ հանցամանքների և խտրականության վերաբերյալ նոր քրեական դրույթները՝ քրեական արդարադատության դերակատարներին հնարավորություն ընձեռելու արդյունավետ կերպով պայքարել ռասիստական և ԼԳԲՏԻ-ֆոբիկ ատելության խոսքի, ատելության հիմքով այլ հանցագործությունների և խտրականության դեմ:
14. (§57) ՌԱԵՀ-ն առաջարկում է, որ իշխանություններն իրավապահ մարմինների աշխատակիցներին, դատախազներին և քրեական արդարադատության այլ դերակատարներին տրամադրեն պատշաճ վերապատրաստում և մշակեն հստակ ուղեցույցներ՝ ատելության հիմքով հանցագործությունների դեմ պայքարում նրանց օգնելու համար: Այդպիսի վերապատրաստման և ուղեցույցների նպատակը պետք է լինի օգնել նրանց՝ ավելի լավ բացահայտելու ատելության

շարժառիթները (կանխակալության ցուցիչները) ուստիկանական հետաքննությունների և քրեական հետապնդումների համատեքստում, ինչպես նաև ապահովել, որ էթնիկ, կրոնական և սեռական փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների նկատմամբ ատելության հիմքով ցանկացած հանցագործություն պատշաճորեն քննվի քրեական արդարադատության համակարգի կողմից:

15. (§67) ՌԱԵՀ-ն առաջարկում է իշխանություններին առաջնահերթ կարգով ընդունել Ինտեգրման ռազմավարություն, որը կուղեկցվի համապատասխան ֆինանսական միջոցներով և կարողությունների զարգացման միջոցառումներով, որոնք կապահովեն փախստականների, ապաստան հայցողների և միգրանտների, ինչպես նաև նման իրավիճակներում հայտնված ցանկացած այլ անձանց կամ անձանց խմբերի համար աջակցության կոնկրետ գործողությունների արդյունավետ իրականացում՝ ներառյալ, ի թիվս այլնի, լեզվի և քաղաքացիական կողմնորոշման դասընթացներ: Ընդ որում՝ իշխանությունները պետք է հիմնվեն ազգային մակարդակում միջմշակութային ինտեգրման ռազմավարության մոդելային շրջանակի վրա, որն ընդունվել է Եվրոպայի խորհրդի Խտրականության դեմ պայքարի, բազմազանության և ներառման հարցերով միջկառավարական ղեկավար կոմիտեի (CDADI) կողմից 2021 թ.-ին:

Այս մատենագիտությունը պարունակում է Հայաստանի իրավիճակի ուսումնասիրման ընթացքում օգտագործված հիմնական տպագիր աղբյուրները: Այն չպետք է համարվի զեկույցի պատրաստման ընթացքում ՌԱԵՀ-ին հասանելի տեղեկատվության բոլոր աղբյուրների սպառիչ ցանկ:

Ռասիզմի և անհանդուրժողականության դեմ եվրոպական հանձնաժողով (ՌԱԵՀ)

1. ECRI (2019), Conclusions on the implementation of the recommendations in respect of Armenia subject to interim follow-up, CRI(2019)39.
2. ECRI (2016), Fourth report on Armenia, CRI(2016)37
3. ECRI (2014), Conclusions on the implementation of the recommendations in respect of Armenia subject to interim follow-up, CRI(2014)3.
4. ECRI (2011a), Third report on Armenia, CRI(2011)1.
5. ECRI (2007), Second report on Armenia, CRI(2007)1.
6. ECRI (2003a), Report on Armenia, CRI(2003)36.
7. ECRI (1996), [General Policy Recommendation No. 1: Combating racism, xenophobia, antisemitism and intolerance](#), CRI(96)43.
8. ECRI (2018), [General Policy Recommendation No. 2 \(revised\): Equality bodies to combat racism and intolerance at national level](#), CRI(2018)06.
9. ECRI (1998a), [General Policy Recommendation No. 3: Combating racism and intolerance against Roma/Gypsies](#), CRI(98)29.
10. ECRI (1998b), [General Policy Recommendation No. 4: National surveys on the experience and perception of discrimination and racism from the point of view of potential victims](#), CRI(98)30.
11. ECRI (2022a), [General Policy Recommendation No. 5 \(revised\) Preventing and combating anti-Muslim racism and discrimination](#), CRI(2022)6.
12. ECRI (2001), [General Policy Recommendation No. 6: Combating the dissemination of racist, xenophobic and antisemitic material via the Internet](#), CRI(2001)1.
13. ECRI (2003b), [General Policy Recommendation No. 7: National legislation to combat racism and racial discrimination](#), CRI(2003)8rev, as amended in 2017.
14. ECRI (2004), [General Policy Recommendation No.8: Combating racism while fighting terrorism](#), CRI(2004)26.
15. ECRI (2021), [General Policy Recommendation No. 9 \(revised\): Preventing and Combating Antisemitism](#), CRI(2021)28.
16. ECRI (2007a), [General Policy Recommendation No.10: Combating racism and racial discrimination in and through school education](#), CRI(2007)6.
17. ECRI (2007b), [General Policy Recommendation No.11: Combating racism and racial discrimination in policing](#), CRI(2007)39.
18. ECRI (2009), [General Policy Recommendation No. 12: Combating racism and racial discrimination in the field of sport](#), CRI(2009)5.
19. ECRI (2011b), [General Policy Recommendation No.13: Combating antigypsyism and discrimination against Roma](#), CRI(2011)37rev, as amended in 2020.
20. ECRI (2012), [General Policy Recommendation No. 14: Combating racism and racial discrimination in employment](#), 2012, CRI(2012)48.
21. ECRI (2016a), [General Policy Recommendation No. 15: Combating Hate Speech](#), CRI(2016)15.
22. ECRI (2016b), [General Policy Recommendation No. 16: Safeguarding irregularly present migrants from discrimination](#), CRI(2016)16.
23. ECRI (2022a), [ECRI Glossary](#).
24. ECRI (2022b), [Statement](#) of the European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) on the consequences of the aggression of the Russian Federation against Ukraine, adopted by ECRI at its 88th plenary meeting, 29 March-1 April 2022.

Other sources (listed in alphabetical order)

25. Armenpress (2022, July 15), [Armenia reforms refugee and asylum system | ARMENPRESS Armenian News Agency](#).
26. Azatutyun.am (2021, July 30), [Armenian Parliament Criminalizes 'Grave Insults' \(azatutyun.am\)](#).
27. Blackless, M. and others (2000), [How sexually dimorphic are we? Review and synthesis](#).
28. Caucasus Watch (2022, July 25), [Human Rights Advocacy in Armenia and the Case of Sashik Sultanyan \(caucasuswatch.de\)](#).
29. Council of Europe, Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities (2020), Fifth report submitted by Armenia, <https://rm.coe.int/5th-sr-armenia-en/16809eb7b3>.
30. Council of Europe, Commissioner for Human Rights (2011), [Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe](#).
31. Council of Europe, Commissioner for Human Rights (2015), [Human Rights and Intersex people](#).
32. Council of Europe, Commissioner for Human Rights (2021, November 8), Memorandum on the humanitarian and human rights consequences following the 2020 outbreak of hostilities between Armenia and Azerbaijan over Nagorno-Karabakh, [CommDH\(2021\)29](#).
33. Council of Europe, Commissioner for Human Rights (2021, November 18), [Commissioner seeks clarification over criminal proceedings against Armenian human rights defender Sashik Sultanyan - View \(coe.int\)](#).
34. Council of Europe, Commissioner for Human Rights (2021, November 23), Information provided by the Prosecutor General's Office of the Republic of Armenia in response to the letter of Mrs. Dunja Mijatovic, the Commissioner for Human Rights of the Council of Europe of 18 November 2021, <https://rm.coe.int/reply-by-the-prosecutor-general-of-armenia-to-the-letter-of-dunja-mija/1680a4a18f>.
35. Council of Europe, Congress of Local and Regional Authorities, Current Affairs Committee (2017), Charter of European Political Parties for a Non-Racist Society (Revised), <https://rm.coe.int/16806fe48b>.
36. Council of Europe, European Committee of Social Rights (2020), Conclusions 2019 (Armenia) on Article 19§12 of the Revised European Social Charter.
37. Council of Europe, European Committee of Social Rights (2022), Conclusions 2021 (Armenia), Conclusions on Article 13§1 of the Revised European Social Charter.
38. Council of Europe, European Court of Human Rights (2022), Oganezova v. Armenia, Applications Nos. 71367/12 and 72961/12, Judgment, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-217250>.
39. Council of Europe, European Court of Human Rights (2023, January), [Factsheet on Sexual Orientation Issues](#).
40. Council of Europe, European Court of Human Rights (2023, January), [Factsheet on Gender Identity Issues](#).
41. Council of Europe, Inclusion and Anti-Discrimination (2021, April 8), [Actions to combat hate speech in Armenia with an inclusive and participatory approach - News \(coe.int\)](#).
42. Council of Europe (2022, May 31) [GRETA's Report and Government's Comments](#).
43. Council of Europe, Parliamentary Assembly (2022, January), [Alleged violations of the rights of LGBTI people in the Southern Caucasus](#), Resolution and Report.
44. Council of Europe, Parliamentary Assembly (2015), [Resolution 2048 \(2015\)](#) Discrimination against transgender people in Europe.
45. Council of Europe, Parliamentary Assembly (2017), [Resolution 2191\(2017\)](#) Promoting the human rights of and eliminating discrimination against intersex people.
46. Council of Europe, Parliamentary Assembly (2019), Resolution 2275 (2019) on the role and responsibilities of political leaders in combating hate speech and intolerance.
47. Council of Europe, European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) and OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (OSCE/ODIHR), Armenia - Draft joint Opinion on the draft law amending the law on freedom of conscience and on religious organisations, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL\(2018\)004-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL(2018)004-e).
48. Council of Europe, Venice Commission (2021, October 15-16), Opinion on the legislation related to the Ombudsman's staff; Doc. [CDL-AD\(2021\)035-e Armenia](#).
49. Council of Europe (2021, February 1), [Awareness raising activities in Armenia on hate speech](#).
50. Council of Europe (2022), Mapping National Responses to hate speech in Armenia, Systemic Analysis and policy report, [Collection of data on discrimination, hate crimes, and hate speech in Armenia - Situational analysis report](#).
51. epress.am (2013, December 12), [Ethics Committee Accepts Yazidis' Complaint Against MP | Epress.am](#).

52. European Parliament (2019, February 14), [Resolution on the rights of intersex people](#).
53. European Training Foundation (2020), [Armenia – Education, Training and Employment Developments](#).
54. European Union (2022, May 17), [Partnership Implementation Report on Armenia](#).
55. European Union, Fundamental Rights Agency (FRA) (2015, May 8), [The fundamental rights situation of Intersex people](#).
56. EVN Report (2020, August 31) [Armenia's New General Education Standard: What Will It Change?.](#)
57. France 24 (2022, September 22), ['I don't want to die': Russians flee abroad after Putin's call-up \(france24.com\)](#).
58. Front Line Defenders (2019, April 10), [Armenia: Death threats against LGBT rights defender Lilit Martirosyan | Front Line Defenders](#).
59. Ghazarian, A. (2019), Baseline study for assessing the national non-discrimination mechanisms in Armenia.
60. Global Issues (2022, August 23), [Yezidis in Armenia: From Reincarnation to Exodus — Global Issues](#).
61. Helsinki Citizens' Assembly – Vanadzor (2022, August 9), [Next court hearing of human rights activist Sashik Sultanyan's case to be held on October 26 | HCAV](#).
62. Human Rights Defender of the Republic of Armenia (2022), Ad hoc public report – the Azerbaijani policy of hatred and animosity towards Armenians as root causes of ethnically motivated violations of human rights: evidence-based analysis of the post-war developments, https://ombuds.am/images/files/3101f60c869b0f378dbc737b002e5054.pdf?fbclid=IwAR1LczEhRvI5feNajYFs-d8Q01TrNgGhNnzbpT3IF_SO_XTSL73xJLNgDHI#page50.
63. Human Rights Watch (2021, June 16), [Armenia: Malicious Prosecution of Activist | Human Rights Watch \(hrw.org\)](#).
64. Human Rights Watch (2022), World Report 2022 – Armenia, events of 2021, <https://www.hrw.org/world-report/2022/country-chapters/armenia#86b9aa>.
65. International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association (ILGA)-Europe (2021), Annual review of the human rights situation of lesbian, gay, bisexual, trans, and intersex people in Armenia covering the period of January to December 2020.
66. ILGA-Europe (2018, April 17), [LGBTI-phobic attacks reported in Armenia - ILGA-Europe](#).
67. ILGA-Europe (2018, August 4), [Violent attack on LGBTQ community in Armenia - ILGA-Europe](#).
68. International Organization for Migration (IOM) (2013), [Baseline Research on Irregular Migration in the Republic of Armenia](#).
69. IOM (2020), The updated MigApp – the UN Migration Agency's app for migrants – is available for download, <https://armenia.un.org/en/138640-updated-migapp-un-migration-agencys-app-migrants-available-download>.
70. IOM (2020), [COVID-19 related vulnerabilities among migrants in Armenia](#).
71. IOM (2022), Armenia – Facts and Figures, <https://www.iom.int/node/29931/facts-and-figures>.
72. Intersex campaign for Equality, <https://www.intersexequality.com/>.
73. JAM News (2022, September 1) [“Every child is talented, but they need an education”: the Day of Knowledge in Armenia](#).
74. MassisPost (2022, September 7), [Over 50 Thousand Russian IT-Specialists Arrive in Armenia- Minister • MassisPost](#).
75. Ministry of Justice of the Republic of Armenia, [Free legal aid, Addresses - Functions \(moj.am\)](#).
76. Migration Service of Armenia, [Statistical Report 2021](#).
77. New Generation NGO (2022, February 8), [Intersex : what does it mean, what are the main issues?.](#)
78. News.am (2022, July 15), [Armenian film producer Armen Grigoryan dies in courtroom \(news.am\)](#).
79. OC media (2020, August 19), [Armenia's new education standards under fire for lack of 'Armenianness'](#).
80. Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR) (2021), Hate Crime Reporting – Armenia, <https://hatecrime.osce.org/armenia>.
81. Osservatorio balcani e caucaso transeuropa (2022, June 8), [Russians in Armenia, looking for a normal life / Armenia / Areas / Homepage - Osservatorio Balcani e Caucaso Transeuropa \(balcanicaucaso.org\)](#).
82. Pew Research Centre (2018), [Eastern and Western Europeans Differ on Importance of Religion, Views of Minorities, and Key Social Issues](#).

83. Pink Armenia (2020), Input for the UNHCR report on [The Impact of COVID-19 on the Human Rights of LGBT Persons, Communities and/or Populations](#) to the Independent expert on violence and discrimination on the grounds of SOGI.
84. Pink Armenia (2020, August 21), [New achievement of Shumukh case – Pink Armenia](#).
85. Pink Armenia (2022, March 4), [The court decision on social advertisements case – Pink Armenia](#).
86. Pink Armenia (2022, August 4), [Semi-annual report on legal assistance and human rights violations – Pink Armenia](#).
87. Pink Armenia (2022, August 4), [A case of domestic violence in Yerevan – Pink Armenia](#).
88. Public Radio of Armenia (2022, July 15), [Film producer Armen Grigoryan has died – Public Radio of Armenia \(armradio.am\)](#).
89. Radio Free Europe/Radio Liberty (2022, March 23), [EU Envoy Says Criminalizing Insults May Harm Freedom Of Expression In Armenia \(rferl.org\)](#).
90. Rainbow Europe (2022), Annual Review of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans, and Intersex People in [Armenia](#) covering the period of January to December 2021.
91. Republic of Armenia (2015) Human Rights Defender, Annual Report.
92. Republic of Armenia (2022, February 23) Ministry of Education, Science, Culture and Sports, [Draft Education Development Strategy is discussed with development partners](#).
93. Right Side NGO (2021, April 28), [The violation of rights on the basis of discrimination was recognized by the Court](#).
94. Right Side NGO (2021, February 23), Three Armenian transgender women barred from entering Egypt because of “male” marker in the passport, [Right Side NGO](#).
95. The Guardian (2022, May 13), [Russian émigrés fleeing Putin’s war find freedom in the cafes of Armenia | Russia | The Guardian](#).
96. The Irish Times (2022, March 21), [Tens of thousands of young, outward-looking Russians flee aggressor state – The Irish Times](#).
97. The Moscow Times (2022, April 19), [Fleeing Repression, Russians Rebuild Their Lives in Armenia - The Moscow Times](#).
98. The Moscow Times (2022), August 1), [Fleeing War and Discrimination, LGBT Russians Find Refuge in South Caucasus - The Moscow Times](#).
99. The Times (2022, April 26), [Russian exiles in Armenia fear Kremlin’s long reach | News | The Times](#).
100. UNICEF (2022), Distance Education and Remote Learning Practices in Armenia - Analysis of the Education System Response to COVID-19.
101. United Nations General Assembly (2020), Human Rights Council, Working Group on the UPR, 35th session, 20-31.01.2020, Summary of Stakeholders’ Submission on Armenia, Report of the Office of the UN High Commissioner for Human Rights.
102. UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), (2020, January 29), [UNHCR Comments on the Drafts of Criminal and Criminal Procedure Codes of the Republic of Armenia](#).
103. UNHCR, [Help Armenia](#), Asylum Procedure.
104. UNHCR Armenia (2022, July 6), [The Chamber of Advocates and UNHCR pledge to improve accessibility and quality of free legal aid – UNHCR Armenia](#).
105. UNHCR Armenia, [Operational update, July-September 2022](#).
106. United Nations Armenia (2021, August 4), The updated MigApp – the UN Migration Agency’s app for migrants – is available for download, <https://armenia.un.org/en/138640-updated-migapp-un-migration-agencys-app-migrants-available-download>.
107. United Nations Armenia (2022, July 15), [UNHCR and Migration Service meet with stakeholders to initiate a comprehensive package of law amendments on international protection | United Nations in Armenia](#).
108. United Nations, Office of the High Commissioner for Human Rights (2021), [Armenia must drop “intimidating” criminal charges against minority rights activist – UN experts | OHCHR](#).
109. World Bank (2022, May 20), [Armenia to Improve Education System and Learning Outcomes, with World Bank Support](#).

ՀԱՎԵԼՎԱԾ. ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿԵՏԸ

Սույն հավելվածը Հայաստանում տիրող իրավիճակին նվիրված ՌԱԵՀ-ի վերլուծությունների և առաջարկությունների մաս չի կազմում

ՌԱԵՀ-ը, երկրների մշտադիտարկման իր ընթացակարգի համաձայն, կոնֆիդենցիալ երկխոսություն է ունեցել Հայաստանի իշխանությունների հետ զեկույցի առաջին նախագծի շուրջ: Իշխանությունների մի շարք մեկնաբանություններ ընդունվել են ի գիտություն և ինտեգրվել զեկույցի վերջնական տարբերակում (որը հաշվի է առնում միայն մինչև 2022 թ.-ի դեկտեմբերի 8-ի իրադրությունը առաջին նախագծի փորձաքննության անցկացման ամսաթիվը):

Իշխանությունները դիմել են նաև, որպեսզի ստորև շարադրված տեսակետը ներկայացվի որպես սույն զեկույցի հավելված:

OBSERVATIONS BY THE REPUBLIC OF ARMENIA IN RESPECT OF THE FIFTH REPORT BY THE EUROPEAN COMMISSION AGAINST RACISM AND INTOLERANCE (ECRI) ON ARMENIA

The Republic of Armenia, as a democratic country and a member of the international community, continues to make its contribution to the international cooperation to maintain global peace and security, to promote sustainable development, and to protect human rights and fundamental freedoms.

Despite the grave situation of the recent years in the country, due to the aggressive war unleashed by Azerbaijan against Nagorno Karabakh and its people in September 2020, followed by Azerbaijani aggression against sovereignty and territorial integrity of Armenia since May 2021 and up to September 13-14, 2022, the current blockade of Lachin Corridor, (starting from December 12, 2022) a life-line that connects Nagorno Karabakh with the Republic of Armenia and the outer world, and the deteriorating consequences of the coronavirus pandemic, Armenia continuously takes steps to ensure protection and promotion of human rights in the country and fulfilment of its international commitments in this field.

However, these devastating developments have impeded the consolidation of a democratization process in the country and shifted Armenia's priorities and agenda, both domestic and international. In particular, the financial and human resources of Armenia are directed to provide support to thousands of forcibly displaced people, IDPs, persons with disabilities and other affected population. We are still overcoming the consequences of the crimes committed by Azerbaijan, that have led to gross violations of human rights and international humanitarian law and have affected the entire picture of human rights. We are still dealing with Azerbaijan's destructive and racist policies towards Armenia and Armenians resulted in numerous violations by Azerbaijan of the International Convention on the Elimination of All forms of Racial Discrimination and the Recommendations of the European Commission against Racism and Intolerance by this country's military and political leadership.

During the monitoring visit of ECRI's Delegation to Armenia in May 31-June 3, 2022, we invited the close attention of the experts to the situation in Armenia resulted from the extreme racist policies of Azerbaijani military-political leadership, including at the highest level, and pointed out that due to inadequate reaction on behalf of international community and to impunity of the perpetrators there would be constant threat for renewed aggression towards Armenians. We use this opportunity again to call the European Commission against Racism Intolerance to address the grave violations by Azerbaijan of the principles and values set for in ECRI's Recommendations.

At the same time, we note with satisfaction that the cooperation with ECRI and the dialogue established supports the development of democratic institutions in Armenia and strengthening the capacities of the state in the field of human rights.

We present below the comments by the Government of Armenia on ECRI's Fifth Report of the sixth monitoring cycle with regard to Armenia.

General comments
<p>We regret to note that the LGBT issue almost dominates the content of the report, and such an imbalanced presentation of the issue distorts the overall improved situation in our country with regard to anti-discriminatory policies and measures taken by the authorities during the last five years.</p> <p>We also regret to note that the LGBT issues addressed in the report are presented in a one-sided manner. At the same time, we would like to underline that NGOs, including those specializing in the LGBT rights, work in Armenia without fear and freely express their opinion.</p> <p>We would like also to invite ECRI's kind attention to the terminology used in the report. In particular, the term "migrants" in the report does not reflect the situation with "IDPs" and "refugees", since these notions refer to different categories.</p> <p>Below are comment by certain paragraphs and/or extracts.</p>

EXTRACTS	COMMENTS
I. EFFECTIVE EQUALITY AND ACCESS TO RIGHTS B. Inclusive education	
<p>Paragraph 2 (Page 6) The Constitution and the Constitutional Law on the Human Rights Defender (hereafter “HRD Law”) provide that the Defender is an independent official, guided only by the Constitution, the HRD Law and relevant international treaties. The Defender is appointed by the National Assembly from a list of candidates nominated by the President of the Republic, for a mandate of six years, renewable once. Despite reforms carried out in January 2020, which subjected the institution to the civil service regime, the amendments that were eventually adopted did not undermine the independence of the institution. The Defender indicated that an increase in staff and budget was expected, which would allow a better territorial coverage, and confirmed that no governmental control applied to the use of the institution’s budget and the designation of job descriptions and activities. ECRI is pleased to observe that, despite the limits to the Defender’s mandate, this institution remains widely trusted and respected.</p>	<p>The Human Rights Defender of Armenia is appointed by the National Assembly from a list of candidates nominated by the President of the Republic, for a mandate of six years, renewable once.</p> <p>It should be noted in this regard that according to Article 192 of the Constitution of the Republic of Armenia, the Human Rights Defender shall be elected by the National Assembly, upon recommendation of the competent Standing committee of the National Assembly, by at least three-fifths of votes of the total number of Deputies, for a term of six years. Thus, the President of the Republic is not authorized to nominate candidates. Furthermore, there are no provisions on the renewability of the Defender’s term. Accordingly, the legislation does not provide for limitations in regard to re-election.</p>
<p>Paragraph 5 (Page 6) When an inquiry discloses a human rights violation, the Defender may ask the authorities to remedy it within a reasonable time and indicate the remedial measures to be taken, as well as the disciplinary steps that might be applied to the responsible official(s) involved. While his or her decisions are not binding, the Defender may raise the issue of non-compliance in public statements, before the National Assembly, in reports to international organizations or initiate court proceedings with a view to invalidating fully or partially the legal acts that have been found in breach of human rights. In addition, it may seize the Constitutional Court or intervene before it as <i>amicus curiae</i> on pending cases. However, the Defender is not entitled to provide legal representation to victims.</p>	<p>The Paragraph describes the possible actions of the Defender when an inquiry discloses a human rights violation, and inter alia, it is noted that the Defender may initiate court proceedings with a view to invalidating fully or partially the legal acts that have been found in breach of human rights. In addition, it may seize the Constitutional Court or intervene before it as <i>amicus curiae</i> on pending cases.</p> <p>According to Article 24(1)(7) of the Constitutional Law on the Human Rights Defender, in the course of examination or consideration of a complaint, the Defender is authorized to, <i>inter alia</i>, apply to the judicial authorities responsible for analysis of the judicial practice to receive clarifications of consultative nature regarding legal issues arising in the judicial practice. Furthermore, the Defender may also submit recommendations on the improvement of judicial practice.</p>
<p>Paragraph 6 (Page 7) The Defender has hardly received any complaints about discrimination in areas of relevance to ECRI, mainly due to the absence of comprehensive anti-discrimination legal provisions.</p>	<p>It is important to note that throughout the years, the Office of the Human Rights Defender received complaints regarding various types of violations of LGBTI+ persons’ rights including related to the inaction and mishandling of hate crime cases by law enforcement agencies, discrimination towards LGBTI+ persons in both private and public sectors, including in armed forces.</p> <p>Thus, in 2022, the HRD received and dealt with 7 complaints from both LGBTI+ persons, as well as CSOs working in the field of the protection of LGBTI+ rights. The complaints received mainly concerned cases of physical violence against LGBTI+ (mainly transgender) persons, as well as violation of the right to respect for private life (right to privacy, security of personal data). In the case of</p>

	<p>the former, the Office of the HRD referred the cases to the Office of the Prosecutor General, and continues to closely follow and monitor initiated criminal proceedings.</p> <p>The Defender has also initiated correspondence with the Ministry of Health making recommendations in regard to aligning the domestic system for classification of diseases to international standards (ICD-11), as well as discussed the possibility of improving the protection of personal data in the e-Health system.</p> <p>However, in some cases the complaints were in relation to the human rights violations by private actors, such as various television and/or YouTube channels, journalists, etc. In these cases, the HRD was not authorized to deal with the complaints, since the mandate of the Defender extends only on violations committed by public officials and bodies. In these cases, the complaints were referred to other public agencies who could be authorized to consider the issues raised in the complaints.</p> <p>Furthermore, in 2022, the Defender has received 3 complaints regarding discrimination or hate speech based on religion. One of the complaints concerned the rejection of law enforcement agencies to initiate proceedings in regard to the discrimination and hate speech against a religious group. The other application concerned a TV show which contained negative stereotyping of religious minorities. Lastly, another application was concerning discriminatory treatment in the field of education.</p> <p>The Defender has also received two complaints concerning discrimination and harassment based on nationality, one of which concerned ill-treatment and bullying of a child, and another was regarding discriminatory treatment towards a Yezidi person in a penitentiary institution. The Defender has accordingly initiated correspondence with relevant public institutions.</p> <p>Considering the above mentioned, the HRD has received complaints (though, not too many) about discrimination in areas of relevance to ECRI.</p>
<p>Paragraph 10 (Page 7) The Armenian law guarantees the right to education to all without discrimination. Some inequalities in the effective enjoyment of this right have been reported in practice, depending on the socio-economic status and place of residence of pupils and students. Children from low-income families in rural areas were particularly affected by school closures as a result of the Covid-19 pandemic. However, the authorities took emergency measures that made it possible for 80% of schoolchildren in primary school and upper-secondary school to continue their education. ECRI encourages the authorities to build on these initiatives with a view to better assessing school</p>	<p>In recent years, social measures have also been implemented aiming at improvement of the accessibility and availability of education. In particular: Every year, the school feeding programme (meal for pupils) for pre-school and primary school pupils is being expanded at the expense of the State budget. By the end of 2023, 10 provinces/ Marzes/ of Armenia will be involved in the program, the number of beneficiaries of the program will be more than 110,000. The cost of transportation services for students will be reimbursed if they receive education in an educational institution of another place of</p>

<p>dropouts and increasing the resources available to inclusive education.</p>	<p>residence, due to the absence of an educational institution in their actual place of residence or due to the absence of the educational programme in the existing institution. This measure is envisaged regardless of the distance, and the cost of transportation services of the teachers, who work in public schools belonging to another place than their actual place of residence (distance: 5 km) is reimbursed, pupils studying in 5-12 grades in public schools of border communities, which receive state social assistance, are provided reimbursement of textbooks, the students of the 1st-4th grades of public schools are provided with the textbooks intended for the general elementary educational programs, free of charge at the expense of the state budget. Representatives of national minorities also benefit from the mentioned support.</p>
<p>Paragraph 13 (Page 8) Against this background, ECRI was glad to learn, as a positive development, that extensive reforms in the field of education were under way. Such reforms would involve inter alia the opening or refurbishing of schools, also at pre-school level, in rural areas, additional training for teachers and an increase in their salaries and new general educational standards.¹² Although the Education Strategy and Action Plan remain to be adopted in parliament, some measures were already under way during the ECRI visit. By way of illustration, training of a number of teachers on hate speech and discrimination had taken place in co-operation with the Council of Europe.</p>	<p>In addition, on November 16, 2022, the Law "On Approving the State Program for the Development of RA Education until 2030" was adopted, which defined the strategic priorities of the state policy of the Republic of Armenia in the field of education. In particular, one of the strategic directions set for the implementation of the final goal of this Project until 2030 is the creation of a universally inclusive learner-centered and participatory educational environment, which will make available to every citizen at all stages of life the quality and effective educational services resulting from his development and personal characteristics and contributing to civil cooperation in the entire territory of the Republic of Armenia. With the actions arising from the program, it is, in particular, planned to:</p> <ul style="list-style-type: none"> • effective implementation of the registration system for children excluded from the system of compulsory education, by revising the aforementioned procedure and expanding the share of schools providing long-day services, as a result of which no child will be excluded from the system of compulsory education, • continued provision of access to higher education for national minorities by allocating at least 7 targeted places each year.
<p>Findings and Recommendations C. Irregularly present migrants</p>	
<p>Paragraph 19 (Page 9) The attention of the ECRI delegation was nevertheless drawn to shortcomings in the handling of asylum requests, including for people at risk of ill-treatment if returned to their country of origin or to an unsafe third country because of their sexual orientation or gender identity, and to the lack of individual proper risk and needs assessments.</p>	<p>On the basis of each asylum application submitted to the Migration Service, the relevant authorities immediately initiate administrative proceedings based on the principle of irreversibility enshrined in the legislation of Armenia and without any discrimination (<i>also refers to paragraph 14 of the Report (page 4)</i>).</p>
<p>D. LGBTI equality</p>	
<p>Paragraph 22 (Page 9)</p>	<p>The draft law of Armenia "On social assistance" in circulation defines two concepts: "family" and</p>

<p>As pointed out by the civil society representatives met by the ECRI delegation, it remains very difficult for the people concerned to come out in a society where they are at best ignored as long as they do not make themselves visible or otherwise exposed to discrimination, marginalisation and attacks with little protection in law or in practice. Civil society actors indicated that the situation was particularly challenging for LGBTI persons when lockdown measures were taken as a result of the Covid-19 pandemic. Many LGBTI people were no longer able to earn a living and were at times subject to domestic abuse, without receiving appropriate support from the authorities and with limited possibilities to have safe contacts with associations.</p>	<p>"household". According to the draft, a family is a small social group, based on the marriage, kinship or in-law ties of persons actually living in the same place of residence, whose members manage the common economy and the household, jointly cover their expenses, and are linked by mutual assistance or mutual responsibility. According to the above mentioned law, the household is also considered a family, A household is considered a small social group of people who actually live in the same place of residence, whose members run a common economy and household, cover their expenses jointly, are connected by relations of mutual assistance or mutual responsibility, as well as a person living alone.</p>
--	--

II. Hate Speech and Hate-Motivated Violence.

A. Hate Speech Data

<p>The paragraph 34 (Page 12) Hate speech incidents, including calls for violence, occur occasionally in the political and public spheres in Armenia. However, they do not usually have a racist or xenophobic motivation. According to several independent observers met during the visit, such incidents are mainly related to political figures, NGO representatives or journalists. It appeared during the ECRI visit that the limited public awareness of what constitutes hate speech, including incitation to hatred and discrimination, has led to some confusion about what can be seen as acceptable debate in politics and in the media, including online, as well as to insufficient action to prevent and sanction hate speech, including criminal hate speech. Reference to the "Armenian identity" is all too often misused to fuel intolerance in speech and action towards LGBTI communities and, to some extent, religious and other minorities, instead of promoting respect for diversity, which is considered to be closely associated with Armenian tradition. The same applies to hate speech referring offensively to "Azeris" and "Turks" with adversarial narratives deeply rooted in resentment in the context of the long-standing conflict and confrontations with neighboring Azerbaijan and used as tools against political opponents to exacerbate internal divisions and hinder any peace negotiations.</p>	<p>The information in paragraph 34 does not correspond to the situation in the country during the last five years. At the same time, we draw your attention to the fact that the Armenian people continue to face incitement of identity-based hatred propagated at the highest political level in Azerbaijan. The international and regional organizations have extensively documented the state-led policies of hatred, construction of distorted historical narratives, denial of the very existence of the Armenian people in their ancestral homeland and glorification of hate crime perpetrators, which constitute a serious threat to the peace and security in the region. Anti-Armenian propaganda is state-orchestrated policy in Azerbaijan, which has been embraced and internalized by national institutions. Systematic racism and ethnic hatred against the Armenian people is demonstrated in a number of areas and ways: culture, education, sport, falsification of history, glorification of criminals. Against the backdrop of continued state-led policies of anti-Armenian discrimination in Azerbaijan, Armenia instituted proceedings before the International Court of Justice under the CERD, submitting a request for Provisional Measures against Azerbaijan as a matter of urgency. The ICJ in its order of 7 December 2021, affirmed the well-founded nature of Armenia's request and unanimously ordered that Azerbaijan "[t]ake all necessary measures to prevent the incitement and promotion of racial hatred and discrimination, including by its officials and public institutions, targeted at persons of Armenian national or ethnic origin". As the Court observed in connection with that order, "propaganda promoting racial hatred and incitement to racial discrimination or to acts of violence against any group of persons based on their national or ethnic origin can generate a</p>
--	--

	<p><i>pervasive racially charged environment within society ... particularly ... when rhetoric espousing racial discrimination is employed by high-ranking officials of the State</i>⁹⁷.</p>
<p>Responses to hate speech</p>	
<p>Paragraph 52 (Page 17) /with regard to Sashik Sultanyan’s case/</p>	<p>Regarding the Chairman of the “Yezidi Center for Human Rights” NGO Sashik Sultanyan case, we would like to note that Sultanyan is not considered as human rights defender by the Yezidi community of Armenia, nor as a prominent person. He was criticized by many Yezidis for spreading disinformation through foreign media (yezidinews.com website operating in the Republic of Iraq, interview of 8 June, 2020) about the alleged mistreatment and discrimination of Yezidi minority by the Armenian authorities, thus inciting national enmity between Armenians and Yezidis.</p> <p>The preliminary investigation of the criminal case had been completed, the indictment had been confirmed by the supervising Prosecutor and the criminal case was sent to the court on 2 August 2021 for examination on the merits.</p> <p>During the regular Court session held on 18 July, 2022, the defence counsel of Sashik Sultanyan filed a motion to allow a temporary suspension of the existing restrictions regarding S. Sultanyan in the EBMI system during the period of 20 July, 2022, to 26 July, 2022, including, and the period of 20 August, 2022, to 13 September, 2022, taking also into consideration that S. Sultanyan received an invitation to participate in the "Future of Human Rights, Human Rights of the Future" Conference held in Paris and organised by the "International Federation of Human Rights", and the "International Visitor Leadership Program" organised by the US government, the prosecuting body had no objections to the motion, and the motion of the defence counsel had been rewarded upon Decision of the First Instance Court of General Jurisdiction of the City of Yerevan of 18 July, 2022.</p> <p>The Court sessions scheduled for 8 August and 26 October, 2022, were not held due to the absence of Sashik Sultanyan. According to the requests made by the Court, it has been found that on 24 July, 2022, S. Sultanyan left the Republic of Armenia.</p> <p>In fact, Sashik Sultanyan is currently hiding from the body conducting the criminal proceedings, thus hindering the judicial examination of the case. Since he is not appearing without a valid reason and is avoiding criminal liability, the prosecuting authority, during the court session on 26 October 2022, filed a motion to change the measure of restraint to detention and to place him</p>

⁹⁷ Application of the International Convention on The Elimination of All Forms of Racial Discrimination (*Armenia v. Azerbaijan*), Request for the Indication of Provisional Measures, Order of the International Court of Justice of 7 December 2021, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/180/180-20211207-ORD-01-00-EN.pdf>

	on a wanted list. The First Instance Court of General Jurisdiction of the City of Yerevan, upon its decision of 26 October 2022, has satisfied the motion of the prosecuting authority.
Integration and Inclusion	
Paragraph 59 (Page 19) In respect of both categories of people, ECRI finds that the lack of reliable equality data and of effective remedies against discrimination continues to make it difficult to assess that impact of any integration and inclusion measures that might affect groups of relevance to ECRI.	In the Republic of Armenia there are legal mechanisms to protect both migrants and minorities from discrimination.
Migrants <i>Data and integration policies</i>	
	The title of this Section should be “Migrants, Refugees and IDPs. Data and integration policies”, since the issues touched upon in the Section did not address only migrants.
Paragraph 66 (Page 20) A number of issues related to the asylum procedure were nevertheless brought to ECRI’s attention during the visit: the vulnerability criteria were not duly taken into account, fair asylum procedures were not always ensured, notably as regards access to legal aid, translation/interpretation, security risks assessment, there was insufficient training for legal professionals dealing with asylum cases.	The professional competence of the legal specialists of the Asylum Affairs Department of the Migration Service of Armenia is at a high level due to regular trainings of the personnel. Asylum seekers are constantly provided with adequate legal assistance. Interviews and consultations are conducted exclusively with the participation of licensed interpreters, and there have never been any complaints from asylum seekers both regarding legal assistance and interpretation. Social and psychological protection services are provided to asylum seekers by non-governmental and international organizations working in the field.
Education and employment	
Paragraph 69 (Page 21) As regards the employment of migrants, the ECRI delegation was told that professional integration was in general easier for migrants with an Armenian background and that a number of projects was under way to assist migrants’ access to employment, in the framework of co-operation agreements supported by international organizations or through bilateral agreements, for example with India.	There is no bilateral agreement with India regulating labor relations.
The paragraph 72 (Page 21) At the time of the ECRI visit, the recently established Labour Inspectorate was about to become fully operational and the labour and social assistance legislation was being revised with a view to including, inter alia, non-discrimination clauses in line with international standards. Furthermore, the launch of a new electronic platform in January 2022 to register work permit applications considerably simplified the access of migrants to work and could be considered, in the view of ECRI, as a good practice .	In addition, in 2019, an amendment was already made to the Labor Code of the Republic of Armenia to include the definition of discrimination and to stipulate the prohibition of discrimination in labor relations.
Health and welfare benefits	

<p>Paragraph 73 (Page 22) Migrants with a regular resident status, stateless persons and refugees are entitled to social and medical assistance under the same conditions as Armenian nationals. Asylum seekers are also entitled to free healthcare, including hospital treatments. ECRI was pleased to learn that tuberculosis, syphilis, hepatitis B and C and HIV/Aids testing are free-of-charge for all and that vaccination was made accessible without restrictions, which it considers as a good practice. However, refugees and asylum-seekers were not always made aware of their rights of free access to health care. Following up on its previous recommendation on this matter, ECRI invites the authorities to step up their efforts in this area.</p>	<p>Refugees and asylum seekers are mandatorily informed about the possibility to apply to "Mission Armenia" NGO where they get assistance and instruction on how to undergo relevant free medical examinations.</p>
<p>Housing</p>	
<p>Paragraph 74 (Page 22) /with regard to the asylum issue/</p>	<p>A new special accommodation for the asylum seekers where all the mentioned shortcomings are taken into account, is currently under construction.</p>
<p>Paragraph 75 (Page 22)</p> <p>The authorities admitted that the resources available for sheltering refugees and displaced persons were insufficient. They stressed that efforts were made and were being made to ensure proper housing for people on the move with an Armenian background, including almost 100 000 persons who fled from neighboring conflict areas in the Autumn of 2020. During the 2019-2021 period, 3.7 billion drams were allocated from the budget to issue 270 families with housing purchase certificates in Yerevan districts. ECRI was furthermore informed that the same programme would soon be implemented outside the capital. ECRI was informed that, through international funding, a new reception centre would also be built in 2023 in Yerevan, which would host up to 100 asylum seekers, in addition to the 45 places available in the centre of the capital city. However, it emerged from the findings during the visit that no specific measures were taken to ensure that places are available for asylum-seekers who are not of Armenian origin/ethnic Armenians. ECRI must recall that all people fleeing war and other emergencies, irrespective of their national or ethnic origin, citizenship, skin colour, religion, language, sexual orientation or gender identity, should be promptly offered adequate protection and strongly invites the Armenian authorities to take due consideration of this principle when developing capacities for the accommodation of refugees, asylum-seekers and migrants.</p>	<p>Out of 45 persons accommodated in new reception centre of the capital city of Yerevan, there is only one Armenian family comprised by three members, the other asylum seekers have other ethnic affiliations. Asylum seekers are offered an accommodation not due to their nationality, but according to priority based on needs assessment.</p>
<p>B. Historical ethnic, religious and linguistic minorities Data</p>	
<p>Paragraph 77 (Page 22) According to the 2011 census, out of a population of almost 3 000 000, less than 2% belonged to one of the 11 ethnic minority groups - mainly Yezidis, Russians, Assyrians, Kurds and Ukrainians - and less than 4% belonged to religious minorities - mainly Evangelical, Shar-fadinian, Catholic, Orthodox, Pagan and Molokan communities as well as Jehovah's Witnesses (in contrast, almost 93% of the population living in Armenia were registered as followers of the Armenian Apostolic Church). However, owing to shortcomings in data collection, there are questions about these figures. As</p>	<p>The Republic of Armenia 2011 census data collection was carried out in accordance with internationally accepted methodology and regulations that ensured getting of consistent output data and the publication of the obtained results within the deadlines set by the statistical programs. However, the issues related to these indicators are mainly caused not by the data collection procedures, allegedly by "flaws, lack of transparency or delay in publication", but rather by the fact that the data was not "expected/desirable" for some representatives of national minorities.</p>

previously indicated, a revised methodology would apply to the census scheduled to take place in 2022, which should notably rely on better coordination with the population registry. Still, further improvements are needed, notably to take due account of multiple affiliations based on self-identification criteria. ECRI refers in this connection to the recent monitoring work of the Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities (ACFC) concerning Armenia.

ECRI Secretariat
Directorate General of Democracy
Council of Europe
Tel.: +33 (0) 3 90 21 46 62
E-mail: ecri@coe.int

www.coe.int/ecri
 [@ECRI_CoE](https://twitter.com/ECRI_CoE)

www.coe.int

The European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) is a unique human rights monitoring body which specialises in questions relating to the fight against racism, discrimination (on grounds of "race", ethnic/national origin, colour, citizenship, religion, language, sexual orientation and gender identity), xenophobia, antisemitism and intolerance in Europe; it prepares reports and issues recommendations to member States.

European Commission
against Racism and Intolerance

ECRI
Commission européenne
contre le racisme et l'intolérance

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE